

Democratische kernwaarden in het voortgezet onderwijs

Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden
en Schoolloopbanen

jaar 4 - 2021/2022

Jaap van Slageren, Hester Mennes, Laura Mulder, Carmen van Alebeek, Boris van den Berg, Twan Huijsmans, Geert ten Dam, Sara Geven, Tom van der Meer & Herman van de Werfhorst

met dank aan Chaim la Roi, Ellis Aizenberg, Paula Thijs, Frank Wanders & Maria Kranendonk

Universiteit van Amsterdam
www.adks.nl

Democratische kernwaarden in het voortgezet onderwijs

Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden
en Schoolloopbanen

jaar 4 - 2021/2022

 UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Jaap van Slageren, Hester Mennes, Laura Mulder, Carmen van Alebeek, Boris van den Berg, Twan Huijsmans, Geert ten Dam, Sara Geven, Tom van der Meer & Herman van de Werfhorst

met dank aan Chaim la Roi, Ellis Aizenberg, Paula Thijs, Frank Wanders & Maria Kranendonk

Universiteit van Amsterdam
www.adks.nl

Samenvatting

Dit rapport brengt de opvattingen van jongeren over de democratische rechtsstaat in kaart voor leerlingen van het vierde jaar van de middelbare school. Het rust op data die zijn verzameld in het Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen (ADKS), een meerjarig onderzoek waarbij duizenden Nederlandse leerlingen in tientallen scholen gedurende het voortgezet onderwijs worden gevolgd om de ontwikkeling van democratische kernwaarden bij jongeren in kaart te brengen. Dit rapport volgt op drie eerdere, waaraan dezelfde leerlingen meewerkten toen zij nog in het eerste, tweede en/of derde leerjaar zaten. De data van jaar 4 zijn verzameld in het voorjaar van 2022. Hoewel de meeste beperkingen vanwege de Covid19-pandemie versoepeld waren, waren ze niet verdwenen. Ze hebben de dataverzameling in jaar 4 bemoeilijkt.

We trekken twee overkoepelende conclusies. Ten eerste blijven de grote verschuivingen in steun voor democratische kernwaarden in jaar 3 grotendeels bestaan in jaar 4. De hechting aan de democratie is hoog. Leerlingen vinden het net zo belangrijk om in een democratie te leven als in jaar 3. De vertegenwoordigende democratie is nog altijd de populairste bestuursvorm. Ook lijkt het jongeren leuker om in de politiek te werken, hoewel het politiek zelfvertrouwen constant blijft. Daarnaast praten jongeren meer over politiek en samenleving met ouders, leerkrachten en vrienden dan vorige jaren. Alleen het eerder gestegen voornemen om later te gaan stemmen daalde terug tot het niveau van jaar 2. Tegelijk blijft het vertrouwen in ambtsdragers lager dan in jaar 1 en 2. Het vertrouwen in politici daalt zelfs verder. Het vertrouwen van jongeren dat politici luisteren naar mensen zoals zij en hun ouders is wat gestegen, maar nog steeds veel lager dan in de eerste twee jaren. Tot slot zien we dat jongeren in jaar 4 nog wat meer schuiven naar nadruk op het individu boven de gemeenschap dan in jaar 3: meer privacy boven veiligheid, meer vrijheid van meningsuiting boven anderen niet kwetsen, meer je eigen zin krijgen boven je aan de wet houden. Deze trend moet begrepen worden tegen de achtergrond dat jongeren veelal geen uitgesproken posities innemen.

De tweede overkoepelende conclusie betreft de aanhoudende verschillen tussen groepen. De grote verschillen tussen opleidingstypes (vwo, havo en vmbo), die al sinds het begin van de middelbare school aanwezig zijn, blijven het belangrijkste groepsverschil. Vwo-leerlingen zijn het meest gehecht aan de democratie, hebben het meeste politiek vertrouwen en zelfvertrouwen, hebben de grootste neiging te gaan stemmen, en hebben de meeste politieke ambitie. Jongeren op het vmbo scoren op al deze kenmerken in vergelijking een stuk lager. Deze verschillen bestaan al aan de start van de middelbare school, en kunnen niet goed toegewezen worden aan de school. Ze kunnen voor een deel in stand gehouden worden door het vriendennetwerk van jongeren: het grootste deel van de beste vrienden komt uit dezelfde klas. Ook geven jongeren aan grotendeels dezelfde mening te hebben over politiek en maatschappij als hun vrienden.

Inhoud

Samenvatting	2
Belangrijkste bevindingen	4
Voorwoord	6
1. Steun voor de democratie in opvattingen en intenties	9
1.1 Inleiding	9
1.2 Democratie	10
1.3. Bestuursvorm: Wie zou de wetten moeten maken?	13
1.4. Stemmen bij verkiezingen	15
1.5 Belangrijkste problemen	19
1.6 Conclusie	21
Grenzen aan het stemrecht?	23
2. Vertrouwen in ambtsdragers en extern politiek zelfvertrouwen	25
2.1 Inleiding	25
2.2 Vertrouwen en extern politiek zelfvertrouwen in jaar 4	26
2.3 Vergelijkingen over de tijd	28
2.4 Verschillen tussen groepen leerlingen	29
2.5 Conclusie	32
3. Intern politiek zelfvertrouwen en politieke ambitie	37
3.1 Inleiding	37
3.2 Intern politiek zelfvertrouwen	38
3.3 Politieke ambitie	41
3.4 Conclusie	44
4. Democratische dilemma's	47
4.1 Inleiding	47
4.2 Algemene trends	48
4.3 Ontwikkelingen naar opleidingsniveau	48
4.4 Ontwikkelingen naar migratieachtergrond	51
4.5 Ontwikkelingen naar sociaaleconomische achtergrond	54
4.6 Ontwikkelingen naar geslacht	54
4.7 Conclusie	54
Dilemma: De onafhankelijke rechtspraak	58
5. Politieke socialisatie	60
5.1 Inleiding	60
5.2 Praten over politiek en maatschappelijke problemen	61
5.3 Leren over politiek en maatschappelijke problemen	63
5.4 Het vriendennetwerk	64
5.5 Conclusie	66
Onderzoeksverantwoording	68

Belangrijkste bevindingen

Steun voor de democratie in opvattingen en intenties

De hechting aan de democratie blijft hoog in jaar 4. Leerlingen hebben een sterkere overtuiging dat ze in een democratie leven, en vinden het net zo belangrijk als in jaar 3. De vertegenwoordigende democratie blijft de populairste bestuursvorm, gevolgd door experts en directe democratie. De steun voor een sterke leider is beperkt en daalt elk jaar. Na een aanzienlijke stijging in jaar 3 is de intentie om te gaan stemmen in jaar 4 terug op het niveau van jaar 2. De opkomstgeneigdheid blijft achter onder leerlingen op het vmbo en met een niet-westerse migratieachtergrond. Leerlingen hebben uiteenlopende opvattingen over de voornaamste problemen waar Nederland mee te maken heeft. Klimaat en gelijkheid worden minder genoemd; de economie, vrijheid en burgerrechten juist vaker.

► [Lees verder in hoofdstuk 1](#)

Grenzen aan het kiesrecht

Wie gunnen jongeren het kiesrecht? Onder vierdeklassers is de status quo de populairste optie. Tweederde van de leerlingen vindt dat mensen ouder dan 18 zouden mogen stemmen. De status quo wordt nog meer onderschreven op het havo en vwo dan op het vmbo. Een grote minderheid vindt dat alle inwoners van Nederland stemrecht zou moeten krijgen. Dit wordt vaker genoemd door leerlingen van het vmbo, door meisjes, en door leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond. Uitsluiting op basis van verstand van zaken, belastingbijdrage, geboortegrond, of geloof worden slechts door kleine groepen genoemd.

► [Lees verder](#)

Vertrouwen in ambtsdragers en extern politiek zelfvertrouwen

In ons onderzoek vinden we dat een meerderheid van de ondervraagde jongeren vertrouwen in publieke ambtsdragers heeft. Politici worden echter substantieel minder vertrouwd dan andere ambtsdragers. Het vertrouwen is in jaar 4 niet hersteld van de daling in jaar 3. Het extern politiek zelfvertrouwen stijgt licht maar is nog steeds lager dan in jaar 1 en 2 het geval was. Ook zijn er systematische verschillen in vertrouwen in ambtsdragers: Jongens, leerlingen op het vmbo, en leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond hebben minder vertrouwen in ambtsdragers. Opvallend genoeg vinden we geen verschillen in extern politiek zelfvertrouwen op basis van geslacht, schooltype of migratieachtergrond.

► [Lees verder in hoofdstuk 2](#)

Intern politiek zelfvertrouwen en politieke ambitie

Over het algemeen hebben leerlingen in jaar 4 niet veel vertrouwen in hun eigen politieke kunnen en zijn zij niet erg geïnteresseerd in een politieke carrière.

Vergeleken met jaar 3, is het intern politiek zelfvertrouwen niet veranderd. Wel lijkt het leerlingen in jaar 4 leuker om later in de politiek te werken. Intern politiek zelfvertrouwen en politieke ambitie verschillen vooral langs schooltype: leerlingen op het vwo hebben het meeste intern politiek zelfvertrouwen en politieke ambitie. Deze verschillen zijn vrij constant gebleven over de jaren heen. Jongens hebben meer intern politiek zelfvertrouwen dan meisjes, maar hebben even grote (of beter: beperkte) politieke ambitie. Leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond hebben meer intern politiek vertrouwen en politieke ambitie dan andere groepen leerlingen.

▶ [Lees verder in hoofdstuk 3](#)

Democratische dilemma's

Democratie en politiek veronderstellen vaak een afweging tussen rivaliserende waarden. Leerlingen denken verschillend over deze dilemma's. Veelal begonnen leerlingen met nadruk op de gemeenschap. In de daarop volgende jaren zien we een trend waarin meer nadruk komt te liggen op het individu boven de gemeenschap: een grotere voorkeur voor privacy boven veiligheid, voor grotere boven kleinere inkomensverschillen, voor vrijheid van meningsuiting boven het voorkomen van kwetsen, voor je eigen zin krijgen boven je aan de regels te houden, en voor wetten die goed zijn voor jezelf boven wetten die goed zijn voor zo veel mogelijk mensen. Jongeren vinden de Nederlandse wet belangrijker dan regels van god. Deze voorkeur wordt sterker over de tijd, behalve voor jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond.

▶ [Lees verder in hoofdstuk 4](#)

De onafhankelijke rechtspraak

De scheiding tussen de politiek en de rechter is een belangrijk principe. Leerlingen ondersteunen de onafhankelijkheid van de rechtspraak massaal. 86% vindt dat de minister-president moet luisteren als de rechter een besluit onrechtmatig verklaart. 90% vindt dat een minister-president een rechter niet mag ontslaan wanneer die iets zegt wat de minister-president niet uitkomt. Ondanks verschillen, krijgt deze steun een absolute meerderheid onder alle groepen.

▶ [Lees verder](#)

Politieke socialisatie

In jaar 4 hebben leerlingen meer gesprekken over de politiek en de samenleving met zowel ouders, leerkrachten, als vrienden. Het vriendennetwerk van jongeren in jaar 4 bestaat vooral uit gelijkgestemden. Jongeren zijn het vaak eens over politieke onderwerpen of praten hier niet over met elkaar. We zien vrijwel geen groepsverschillen in de mate waarin leerlingen over politieke en maatschappelijke onderwerpen met hun beste vrienden praten of het eens zijn over deze thema's.

▶ [Lees verder in hoofdstuk 5](#)

Voorwoord

Voor u ligt het vierde jaarrapport van het onderzoeksproject Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen (ADKS). Het ADKS volgt leerlingen gedurende het voortgezet onderwijs, met periodieke grootschalige bevestigingen over democratische kernwaarden. Door leerlingen diepgaand te interviewen over zaken als vrijheid van meningsuiting, steun voor de democratie, vertrouwen in instituties en politieke kennis, brengen we in kaart hoe verschillende opvattingen zich ontwikkelen onder leerlingen in verschillende onderwijsniveaus, van verschillende achtergronden, en op verschillende scholen.

Dit rapport biedt inzicht in de steun voor democratische kernwaarden en politieke houdingen in de eerste vier jaren van het voortgezet onderwijs, en de structurele verschillen die al in deze levensfase bestaan tussen groepen jongeren. Dit rapport richt zich op de opvattingen in het vierde leerjaar van het voortgezet onderwijs. Waar mogelijk vergelijken we de opvattingen van de leerlingen met de opvattingen van diezelfde leerlingen in voorgaande jaren. Zo kunnen we nauwkeurig nagaan hoe die opvattingen zich ontwikkelen.

Over het ADKS

Het ADKS is opgericht om de ontwikkeling van steun voor democratische kernwaarden bij jongeren in kaart te brengen en te onderzoeken welke rol scholen kunnen spelen in de vorming van burgers. Het project is tot stand gekomen met subsidie van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) en later met een subsidie van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW). Het wordt geheel onafhankelijk uitgevoerd door onderzoekers van de vakgroepen sociologie, politicologie en onderwijswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam.

Dit onderzoek was niet mogelijk geweest zonder de hulp van verschillende academische en maatschappelijke partners. In het bijzonder betreft dit de vaste klankbordgroep: ProDemos, het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), het Ministerie van Justitie en Veiligheid, en het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Bovenal was dit onderzoeksproject en dit rapport uitsluitend mogelijk door de medewerking van alle scholen, ouders, docenten, en leerlingen aan het onderzoek. Wij willen hen bedanken voor hun medewerking. Wij willen de leerlingen hartelijk danken voor hun bereidwilligheid om hun opvattingen (uiteeraard in anonimiteit) met ons te delen. De maatregelen tegen de coronapandemie bemoeilijkten de dataverzameling ook in jaar 4. Door de inzet en toewijding van alle betrokkenen is dit toch mogelijk geweest, en is het verlies aan respondenten in het derde jaar voor een aanzienlijk deel hersteld.

De opbouw van dit rapport

Hoofdstuk 1 bespreekt de algemene steun voor de democratische rechtsstaat. Het hoofdstuk vertrekt vanuit algemene opvattingen over de democratie in Nederland.

Vervolgens kijkt het hoofdstuk naar de steun voor uiteenlopende bestuursvormen (vertegenwoordigende en directe democratie, autoritarisme, corporatie, en theocratie). Daarna richten we ons op de inschatting van leerlingen of zij later zelf zullen gaan stemmen, en hun voorkeuren voor stemgerechtigde leeftijd. Tot slot richten we ons op het belangrijkste politieke probleem volgens de leerlingen zelf. De grote lijn van dit hoofdstuk is de aanhoudend sterke hechting aan de democratie in opvattingen, maar een daling in intentie om te stemmen. Daarnaast blijven de grote verschillen tussen jongeren op verschillende opleidingsniveaus.

Hoofdstuk 2 richt zich op vertrouwen in ambtsdragers en extern politiek zelfvertrouwen (het gevoel dat het systeem open staat voor jouw inbreng). Het vertrouwen in ambtsdragers is na een daling in jaar 3 niet hersteld. Het vertrouwen in politici daalde zelfs verder. Het extern politiek zelfvertrouwen is gestegen maar nog steeds aanzienlijk lager dan in jaar 1 en jaar 2.

In hoofdstuk 3 kijken we naar het vertrouwen in het eigen politieke kunnen en de politieke ambitie. De hoofdconclusie van dit hoofdstuk luidt dat er grote verschillen zijn op basis van schooltype: vwo-leerlingen hebben meer vertrouwen in hun eigen politieke kunnen en meer politieke ambitie dan vmbo-leerlingen. Deze verschillen zijn vrij constant gebleven over de jaren heen.

Hoofdstuk 4 neemt verschillende politieke dilemma's onder de loep. Vinden jongeren dat een wet goed moet zijn voor iedereen of vooral voor zichzelf? Gaat veiligheid boven alles of hechten jongeren ook belang aan privacy? Gaan de wetten van het land boven de wetten van God? En wat zijn de beleidsvoorkeuren rond inkomenshervdeling en integratie? De grote trend door deze dilemma's heen is een verdere ontwikkeling in de afweging ten faveure van de vrijheid van het individu boven de gemeenschap.

Tot slot neemt hoofdstuk 5 de politieke socialisatie van leerlingen onder de loep. Hoe vaak praten jongeren over politieke en maatschappelijke thema's met ouders, leerkrachten en vrienden? We zien dat jongeren steeds meer praten over de politiek en maatschappij met ouders, leraren en vrienden. De vriendennetwerken van jongeren bestaan vooral uit gelijkgestemden, of er wordt niet over politiek gepraat. Deze homogeniteit vinden we bij alle opleidingsgroepen.

We rapporteren alleen significante verschillen en verbanden. Voor een uitgebreid overzicht van de onderzoeksopzet verwijzen we naar de onderzoeksverantwoording aan het einde van dit rapport.

Het ADKS-team
Universiteit van Amsterdam

Democratische kernwaarden

1 Steun voor de democratie in opvattingen en intenties

Tom van der Meer & Carmen van Alebeek

In dit hoofdstuk:

- In jaar 3 was de steun voor de democratie onder leerlingen aanzienlijk gestegen. In jaar 4 zien we dat die stijging nog iets verder doorzet of op zijn minst consolideert.
- De overtuiging dat Nederland een democratie is, is toegenomen van 65% in jaar 2 en 74% in jaar 3 naar 78% in jaar 4. De meerjarige toename is het grootst onder vmbo-leerlingen onder leerlingen met een migratie-achtergrond. Wel blijft de overtuiging het sterkst onder havo- vwo-leerlingen.
- Leerlingen vinden het even belangrijk om in een democratie te leven in jaar 4 als in jaar 3: zo'n 65% van de leerlingen deelt die mening.
- De vertegenwoordigende democratie blijft de populairste bestuursvorm onder leerlingen (70%), gevolgd door experts (59%) en directe democratie (56%). Steun voor een sterke leider (18%), is elk jaar gedaald.
- De neiging om te gaan stemmen was in jaar 3 aanzienlijk hoger. Die stijging viel samen met de Tweede Kamerverkiezingen van 2021. In jaar 4 zien we dat de neiging om te gaan stemmen weer op vergelijkbaar niveau is als daarvoor. De opkomstgeneigdheid blijft achter onder leerlingen op het vmbo en met een niet-westerse migratieachtergrond.
- Opvattingen over de beste stemgerechtigde leeftijd zijn opvallend constant. Ook onder jongeren is 18 jaar de favoriete optie.
- Leerlingen hebben uiteenlopende opvattingen over de voornaamste problemen waar Nederland mee te maken heeft.

1.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staan de generieke opvattingen van leerlingen over de democratie centraal. We onderzoeken het belang dat leerlingen hechten aan de democratie, hun inschatting van Nederland als democratie, de voorkeuren voor bestuursvormen in abstracte zin alsmede hun verwachtingen in concrete situaties, de opvattingen van leerlingen over verkiezingsdeelname (de eigen opkomstgeneigdheid en hun ideeën over de stemgerechtigde leeftijd), en de belangrijkste problemen die zij in Nederland zien.

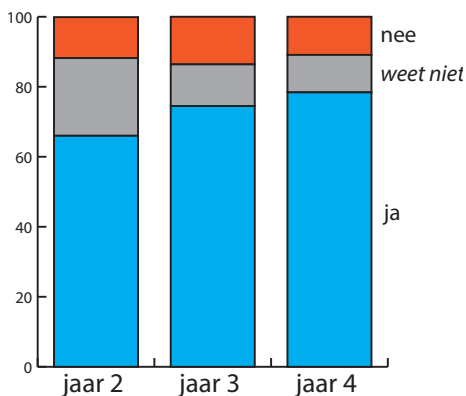
Deze opvattingen vloeien voort uit democratische waarden, zonder dat ze expliciet hoeven te worden afgewogen tegen andere. Het biedt een basis om de politieke waardenpatronen van jongeren te begrijpen.

1.2 Democratie

Het is niet verrassend dat een aanzienlijk deel van de leerlingen zich in eerdere golven van dit onderzoek niet bezighield met vragen rond democratie en politiek. Democratie en politiek zijn sowieso lastige begrippen, zeker op jonge leeftijd. Toch zijn we vanaf leerjaar 2 begonnen om hen te vragen of zij menen dat zij in een democratie leven, en of zij dat belangrijk vinden. Dit zijn vragen die ook onder volwassenen regelmatig worden gesteld (zoals in het wereldwijde onderzoek van het World Values Survey) en in internationaal onderzoek worden beschouwd als belangrijke democratische waarden (zie o.a. Bartels & Achen, 2016; Foa & Mounk, 2016; Claassen, 2020). In leerjaar 2 zagen we nog een relatief hoog aandeel leerlingen dat het antwoord op deze twee vragen schuldig bleef. In jaar 3 was dat aandeel fors afgenomen. Hoe zit dat in leerjaar 4?

Leven in een democratie

Voor de meer feitelijke vraag aan leerlingen of zij - in Nederland - in een democratie leven zien we twee ontwikkelingen (zie figuur 1.1). Ten eerste was het aandeel leerlingen dat geen antwoord weet te geven op die vraag tussen leerjaren 2 en 3 met bijna de helft gedaald. In leerjaar 4 is dit aandeel, vergeleken met jaar 3, nagenoeg gelijk gebleven. Waar we in leerjaar 3 nog een slag om de arm moesten houden door de invloed van de pandemie en de verkiezingen op het dataverzamelingsproces, kunnen we nu stelliger zijn over de helderdere positionering van leerlingen.

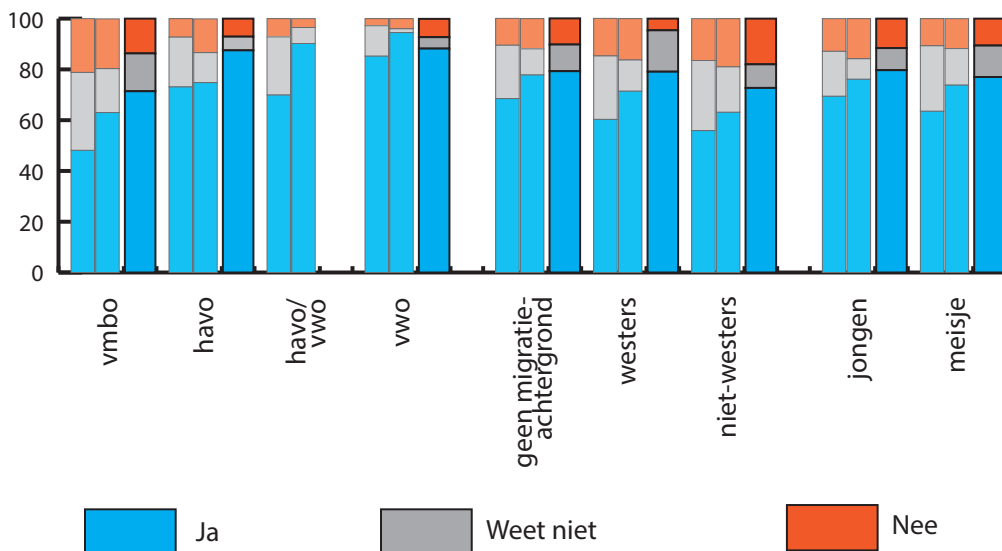
Figuur 1.1. Denk je dat je in een democratie leeft?

Ten tweede is het percentage leerlingen dat meent in een democratie te leven in jaar 4 blijvend gestegen. Dit lag in jaar 2 nog op 65%, in jaar 3 op 74% en in jaar 4 op 78%. Het percentage leerlingen dat niet in een democratie denkt te leven (11%) is afgenomen ten opzichte van het vorige jaar (14%) maar vergelijkbaar met het niveau in leerjaar 2.

Figuur 1.2 toont de verschillen naar drie achtergrondkenmerken: opleidingsniveau, migratieachtergrond, en geslacht. Opleidingsniveau blijft een relevante achtergrond voor democratische waarden en opvattingen. De verschillen tussen opleidingsgroepen zijn systematisch groter dan de verschillen tussen leerlingen met en zonder migratieachtergrond en tussen jongens en meisjes.

Rond opleidingsniveau zijn er drie belangrijke conclusies te trekken. Ten eerste

is onder alle opleidingsgroepen een overgrote (gekwaliceerde) meerderheid van mening dat ze in een democratie wonen. Ten tweede is die meerderheid onder vmbo-leerlingen aanzienlijk kleiner (71%) dan onder havo'ers (88%) en vwo'ers (88%). Dit past in het beeld van de diploma-democratie waarin opleidingsniveau samenhangt met democratische waarden en gedragingen (Bovens & Wille, 2010). Ten derde wordt de invloed van opleidingsniveau kleiner. Zeker vergeleken met leerjaar 2 zien we vooral op het vmbo een forse stijging van het aandeel leerlingen dat zegt in een democratie te leven, en veel minder of zelfs geen stijging op havo en vwo. De aanvankelijke verschillen tussen havo- en vwo-leerlingen zijn goeddeels verdwenen. Wanneer we ons uitsluitend richten op leerlingen die in alle leerjaren hebben deelgenomen, zien we in leerjaar 4 weliswaar geen significante stijging, maar wordt de meerjarige afname van de opleidingsverschillen wel bevestigd. Hoewel migratieachtergrond minder sterk samenhangt met de opvatting in een democratie te leven, zijn er wel degelijk verschillen: leerlingen zonder migratieachtergrond (79%) en leerlingen met een westerse migratieachtergrond (79%) menen vaker in een democratie te leven dan leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond (73%). Maar ook deze verschillen nemen meerjarig af: de grootste stijging zien we onder leerlingen met een migratieachtergrond. Ten slotte zien we ook in leerjaar 4 nauwelijks verschillen tussen jongens en meisjes. Wat overeind blijft, is dat meisjes vaker zeggen het antwoord niet te weten dan jongens. Dat verschil zagen we ook al in eerdere jaren en zullen we later in dit hoofdstuk ook aantreffen bij andere uitkomstmaten.

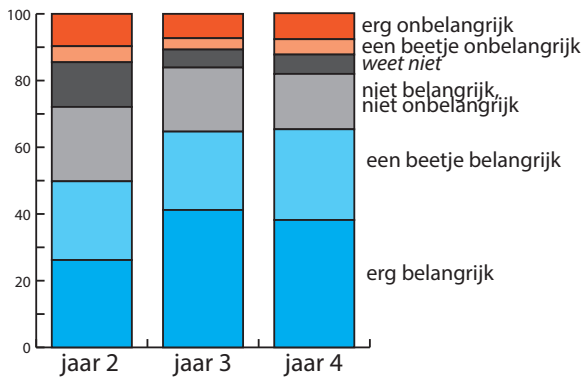

Figuur 1.2. Denk je dat je in een democratie leeft, naar opleidingsniveau, migratie-achtergrond, en geslacht*

De figuur geeft data weer die verzameld zijn in jaren 2 en 3 (dunne, valse balken) en jaar 4 (dikke, heldere balk). De y-as geeft een percentage weer.

Belang van leven in een democratie

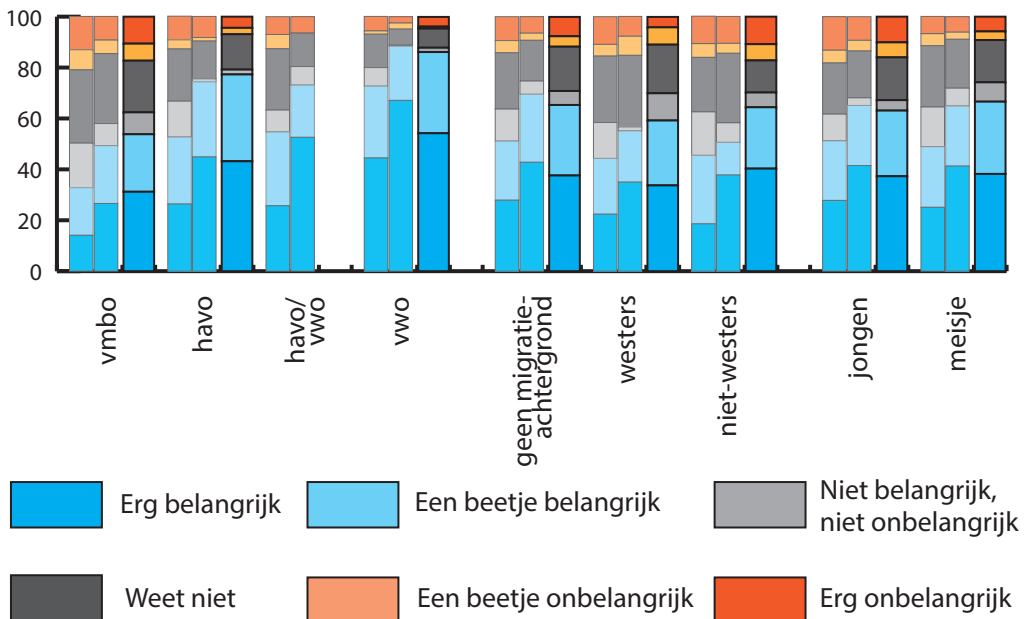
Hoe belangrijk vinden leerlingen het leven in een democratie? Waar tussen jaar 2 en jaar 3 nog een flinke toename zichtbaar was in het belang dat leerlingen hechten aan het leven in een democratie, toont figuur 1.3 van jaar 3 naar jaar 4 vooral stabiliteit.

Figuur 1.3. Het belang van het leven in een democratie (jaar 4).

Het aandeel leerlingen dat leven in een democratie erg of een beetje belangrijk vindt is blijven steken op 65%; het aandeel leerlingen dat leven in een democratie een beetje of erg onbelangrijk vindt is niet wezenlijk veranderd (11% in jaar 3; 12% in jaar 4).

Ook de verschillen tussen schooltypes zijn tussen jaar 3 en jaar 4 niet wezenlijk veranderd, zo laat figuur 1.4 zien. Dat wordt bevestigd wanneer we uitsluitend kijken naar de leerlingen die in alle jaren van het onderzoek deel hebben genomen. Onder vmbo-leerlingen in jaar 4 vindt 54% het belangrijk om in een democratie te leven, onder havo-leerlingen is dat 77%, en onder vwo-leerlingen 85%. Ook de verschillen tussen jongens en meisjes zijn, net als vorig jaar, klein. Bij beide groepen neemt het belang toe.

Figuur 1.4. Het belang van het leven in een democratie, naar opleidingsniveau, migratiestatus, geslacht; in jaar 2, 3 (smalle, valse balken) en 4 (brede, balk)

Het verschil tussen leerlingen met en zonder migratieachtergrond is in jaar 4 afgenomen. Onder leerlingen zonder migratieachtergrond is er geen toename in het belang van de democratie – eerder een daling. Onder leerlingen met een westerse (+4 procentpunten) of niet-westerse migratieachtergrond (+14 procentpunten) stijgt de hechting echter wezenlijk. In jaar 4 noemt 65% van de leerlingen zonder migratieachtergrond het leven in een democratie belangrijk, 59% van de leerlingen met een westerse migratieachtergrond, en 64% van de leerlingen met een niet-westerse achtergrond. Opmerkelijk is echter dat de groep leerlingen met een niet-westerse achtergrond die het leven in een democratie onbelangrijk vindt tegelijk niet kleiner is geworden.

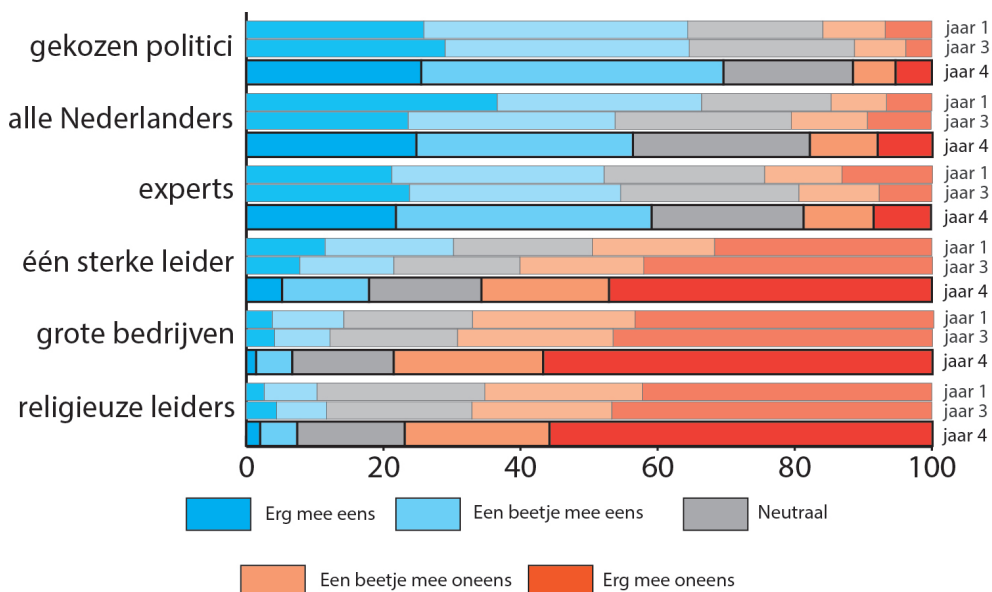
Jongens hechten in leerjaar 4 iets minder belang dan meisjes aan het leven in een democratie. Het grootste verschil tussen jongens en meisjes zit evenwel in de groep die het niet belangrijk vindt: die is onder jongens (16%) groter dan onder meisjes (9%).

1.3. Bestuursvorm: Wie zou de wetten moeten maken?

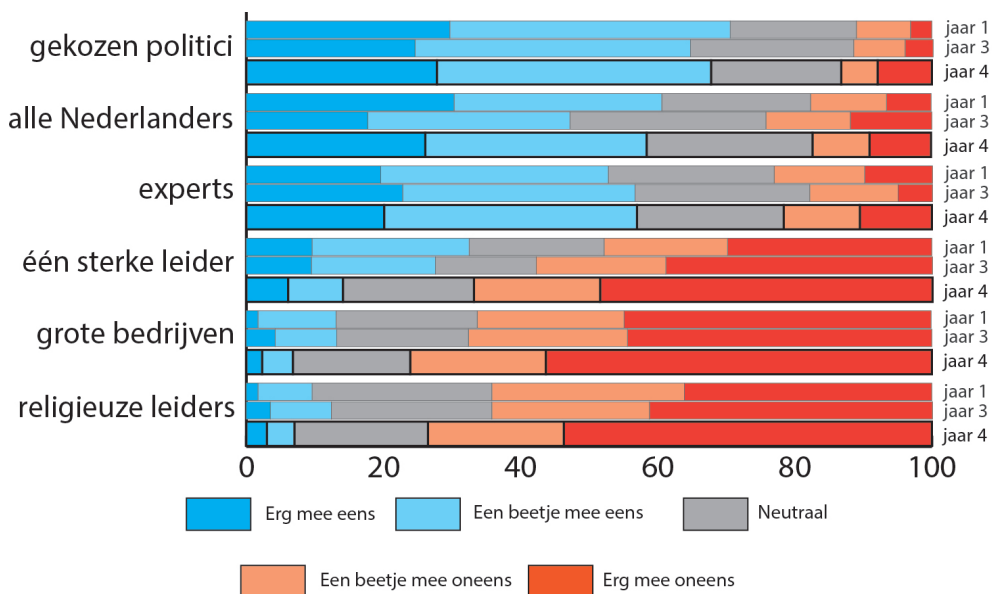
Steun voor de term democratie is een heel abstracte manier om democratische waarden te onderschrijven. Het ADKS probeert die steun daardoor op verschillende manieren beter in kaart te brengen. Net als in jaar 1 en jaar 3 van het ADKS hebben we de leerlingen gevraagd naar hun steun voor verschillende bestuursvormen. Dat hebben we vormgegeven door te vragen wie volgens de leerlingen de wetten zouden moeten maken. Naast het vertegenwoordigende model (gekozen politici), onderscheiden we een direct-democratisch model (alle Nederlanders), technocratie (experts), autoritair bestuur (één sterke leider), corporatie (grote bedrijven), en theocratie (religieuze leiders).

Het blijkt voor dit deel van de analyse wel wat uit te maken of we kijken naar alle deelnemende leerlingen in de drie onderzochte jaren (figuur 1.5), of dat we alleen kijken naar de leerlingen die in alle drie de jaren hebben deelgenomen (figuur 1.6). Beide figuren tonen de steun voor de zes bestuursvormen, in zowel voorgaande jaren (smalle, vale balk) als in jaar 4 (brede, heldere balk) van het middelbaar onderwijs.

Het model van de vertegenwoordigende democratie (gekozen politici) is ook in leerjaar 4 het model dat het meest wordt onderschreven. 70% van de leerlingen is het eens met besluitvorming door gekozen politici; 26% is het er zelfs erg mee eens. De steun voor gekozen politici is bovendien in jaar 4 gestegen ten opzichte van jaar 3 (figuren 1.5 en 1.6). Datzelfde geldt voor steun voor besluitvorming door alle Nederlanders (zie m.n. figuur 1.6). Ons panelonderzoek suggereert dat steun voor beide democratische vormen in jaar 3 (2021) een lichte dip heeft gehad, die in jaar 4 (2022) in elk geval deels hersteld is. Hoewel we dachten dat de steun voor het vertegenwoordigende model (verkozen politici) in 2021 wat hoger was door de Tweede Kamerverkiezingen die in dat jaar samenvielen met de

Figuur 1.5. Steun voor zes besluitvormingsmodellen (alle leerlingen)

Figuur 1.6. Steun voor zes besluitvormingsmodellen (alle pannelleerlingen)

dataverzameling, wijzen onze bevindingen daar niet op: dit model wordt in 2022 juist meer onderschreven dan in 2021. We vermoeden dat dit vooral te maken heeft met leeftijd en socialisatie, omdat de bredere tenen in de samenleving in 2022 eerder de andere kant opging.

De steun voor het technocratische model lijkt in figuur 1.5 (alle leerlingen) gestegen te zijn: de trend sinds jaar 1 voor meer steun voor besluitvorming door

experts zou hebben doorgezet. Toch moeten we terughoudend in deze interpretatie. Wanneer we naar de paneldata kijken (figuur 1.6) is de steun tussen jaar 3 en jaar 4 niet wezenlijk veranderd. Ongeacht de trend op de korte termijn is de steun voor experts hoog. 59% van de leerlingen in jaar 4 steunt het model. Dat is vergelijkbaar met – en zelfs nog iets hoger dan – het direct-democratische model, dat door 56% wordt gesteund. Nu werd de vragenlijst in jaar 4 afgenomen in een tijd waarin de regering er zelf bij herhaling nadruk op legde dat experts een belangrijke rol speelden op grote vraagstukken, zoals corona en het stikstofbeleid. Het zou interessant zijn na te gaan in hoeverre dergelijke boodschappen invloed hebben op de steun vanuit jongeren.

Aanzienlijk minder steun krijgen de andere drie modellen: die van één sterke leider, grote bedrijven, en religieuze leiders. De steun voor een sterke leider wijst niet noodzakelijk op een ondemocratische opvatting. Deze steun kan – ook in ons onderzoek – eveneens verwijzen naar daadkrachtig democratisch leiderschap (zie ook Hibbing & Theiss-Morse, 2002). In weerwil van de gerapporteerde hoge steun voor sterke leiders (SCP 2016), en met name onder jongeren (Foa & Mounk, 2016), is de trend in ons onderzoek een andere. De steun voor een sterke leider daalde van 30% in jaar 1 naar 22% in jaar 3 en 18% in jaar 4. Het aandeel leerlingen dat het model afwijst is juist toegenomen (van 49% via 60% naar 66%). De steun van bestuur door grote bedrijven is nog verder afgenomen (van 14% in jaar 1 naar 7% in jaar 4), net als bestuur door religieuze leiders (van 10% in jaar 1 naar 7% in jaar 4).

We kunnen verder nagaan waar de steun voor de democratie en haar rivalen zit. Opleidingsverschillen blijven ook hier een grote rol spelen. Steun voor de vertegenwoordigende democratie is hoger onder vwo'ers (81%) dan onder vmbo'ers (64%). Maar dat geldt ook voor besluitvorming door experts: dat wordt gesteund door 71% van de vwo'ers en 55% van de vmbo'ers. Opvallend genoeg verschillen leerlingen in de verschillende onderwijstypen nauwelijks in hun steun voor het direct-democratische model: dat wordt gesteund door 54% van de vmbo'ers, 59% van de havo'ers, en 57% van de vwo'ers. Voor de andere modellen zien we relatief meer steun onder vmbo'ers dan onder havo'ers en vwo'ers, zoals dat van een sterk leider (vmbo: 24%, vwo 8%), grote bedrijven (vmbo: 8%; vwo 4%), en religieuze leiders (vmbo: 9%; vwo 2%).

Ondanks deze verschillen krijgt de vertegenwoordigende democratie in alle opleidingsgroepen zowel absoluut steun van de meerderheid als de meeste steun ten opzichte van alternatieve modellen.

1.4. Stemmen bij verkiezingen

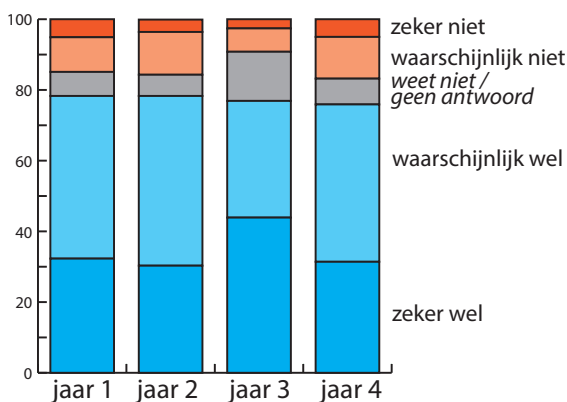
Hoe denken de leerlingen dan over het stemmen zelf? Zouden zij bereid zijn om te gaan stemmen zodra zij 18 jaar zijn? En waar moet de stemgerechtigde leeftijd volgens hen komen te liggen?

Opkomstgeneigdheid

Opkomstgeneigdheid is moeilijk te meten, zowel vanwege de neiging tot sociaal wenselijke antwoorden als vanwege de inherent lastige inschatting (Dahlgaard et al., 2019). Maar we kunnen wel een zinnige inschatting maken van verschuivingen in die geneigdheid door de jaren heen, en de verschillen tussen groepen.

In het vorige rapport zagen we in jaar 3 een groei in de verwachting van leerlingen om te gaan stemmen als er verkiezingen zouden zijn. De groep leerlingen die aangaf zeker te gaan stemmen lag in jaar 3 hoger ten opzichte van eerdere jaren, en de groep leerlingen die verwachtte (waarschijnlijk of zeker) niet te gaan stemmen lag aanzienlijk lager. Vorig jaar maakten wij echter al het voorbehoud dat de Kamerverkiezing van 2021 wel eens van invloed kunnen zijn geweest op de uitkomsten, omdat die samenviel met de dataverzameling.

Figuur 1.7 laat zien dat dat voorbehoud terecht is geweest. De verwachting om zelf te gaan stemmen is weer op min of meer hetzelfde niveau als in leerjaar 2, vlak voor de corona-uitbraak. Van alle leerlingen denkt 76% in jaar 4 dat ze zouden gaan stemmen. In jaar 3 was dat percentage weliswaar hetzelfde, maar was het aandeel leerlingen dat zeker zou gaan stemmen hoger (44%) dan in jaar 4 (31%). Dit is relevante informatie vanuit het oogpunt van opkomstbevordering. Deelname aan verkiezingen is waarschijnlijker als het een ingesleten gewoonte is geworden. Verschillende studies suggereren dat op jonge leeftijd deelnemen aan verkiezingen bijdraagt aan het inslijten van die gewoonte. Aan de ene kant suggereert dit dat een cohort die de stemgerechtigde leeftijd bereikt in het jaar

Figuur 1.7. Verwachting te gaan stemmen op 18-jarige leeftijd

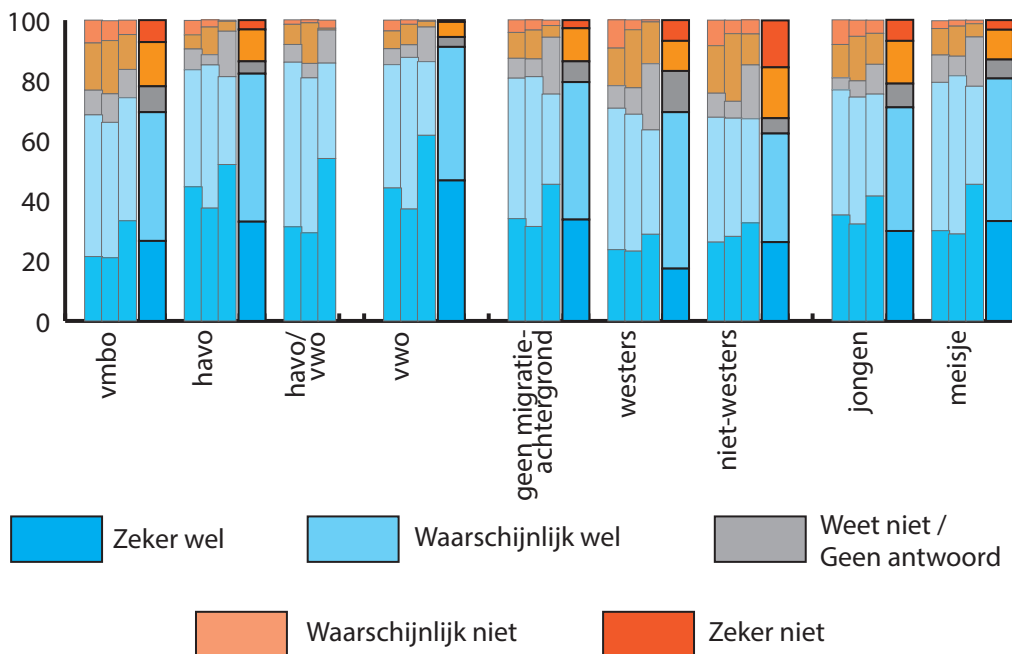
voor Tweede Kamerverkiezingen gestimuleerd wordt (en verder kan worden) om daadwerkelijk te gaan stemmen, met gevolgen op langere termijn. Aan de andere kant zien we dit stimulerende effect van verkiezingen niet in 2022, toen gemeenteraadsverkiezingen werden georganiseerd. Dat maakt het moeilijker om cohorten aan te laten haken wiens eerste verkiezingservaring niet die voor de Tweede Kamer is.

Figuur 1.8 splitst de verwachtingen uit naar opleidingsniveau, migratieachtergrond, en geslacht. We zien goeddeels dezelfde verschillen als in eerdere jaren. Leerlingen op het vmbo verwachten minder vaak dat zij zullen gaan stemmen als ze 18 jaar oud zijn (69%) dan leerlingen op het havo (82%) of het vwo (90%). We kunnen niet ondubbelzinnig concluderen dat die verschillen in jaar 4 groter zijn dan in jaar 3. De verschillen tussen vmbo en vwo zijn in figuur 1.8 weliswaar toegenomen, maar op paneelniveau zien we geen uiteenlopende trends. De grote

opleidingskloof die we al aan het begin van de middelbare school tegenkomen, blijven dus ook in jaar 4 onverminderd zichtbaar. Dit is weliswaar in overeenstemming met de opleidingsverschillen in opkomstgeneigdheid onder volwassenen (Rekker, 2021), maar ook zorgelijk.

In 2022 maakten commentatoren zich na de gemeenteraadsverkiezingen van dat jaar zorgen om de vermeend lage opkomst van vrouwen. Dat werd bevestigd in onderzoek door Ipsos naar de opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen (Van der Pal, 2022), en is een patroon in breder politicologisch onderzoek naar ongelijkheden tussen mannen en vrouwen. Dat maakt het opvallend dat we in ons onderzoek in datzelfde kalenderjaar eerder het omgekeerde zien. Meisjes verwachten wat vaker dat zij zullen gaan stemmen als zij 18 jaar oud zijn (81%) dan jongens (71%). Dit vergroot de puzzel, en vergt nader onderzoek naar de vraag waar de opkomstkloof onder volwassenen zijn bron vindt.

Ten slotte zien we dat de verwachting te gaan stemmen onder leerlingen zonder migratieachtergrond (79%) hoger ligt dan onder leerlingen met een westerse (69%) of niet-westerse (62%) migratieachtergrond. Ook die kloof is niet afgenomen; de paneldata suggereren zelfs dat die kloof door de jaren heen eerder gegroeid is.

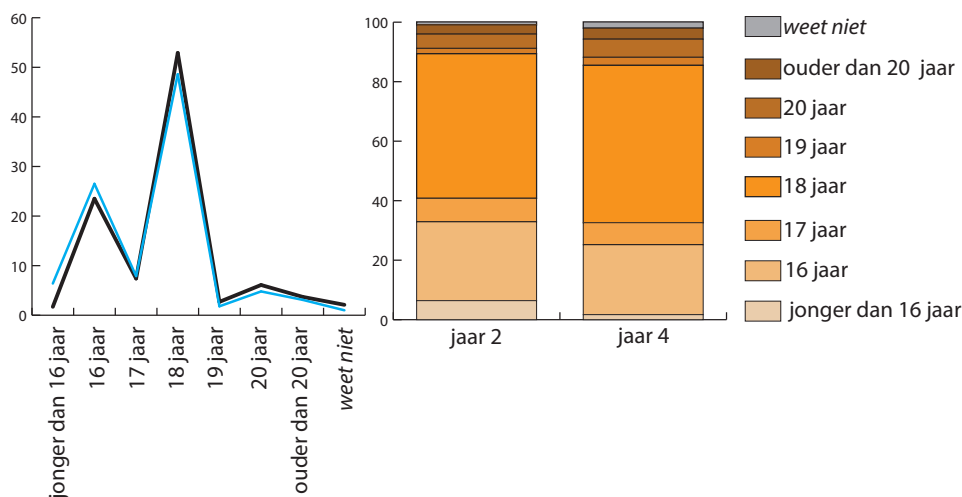

Figuur 1.8. Verwachting te gaan stemmen op 18-jarige leeftijd, naar opleidingsniveau, migratie-achtergrond, en geslacht in jaren 1-3 (smalle, valse balken) en 4 (brede balk)

Stemgerechtigde leeftijd

Vanaf welke leeftijd zouden Nederlanders dan mogen gaan stemmen, als het aan

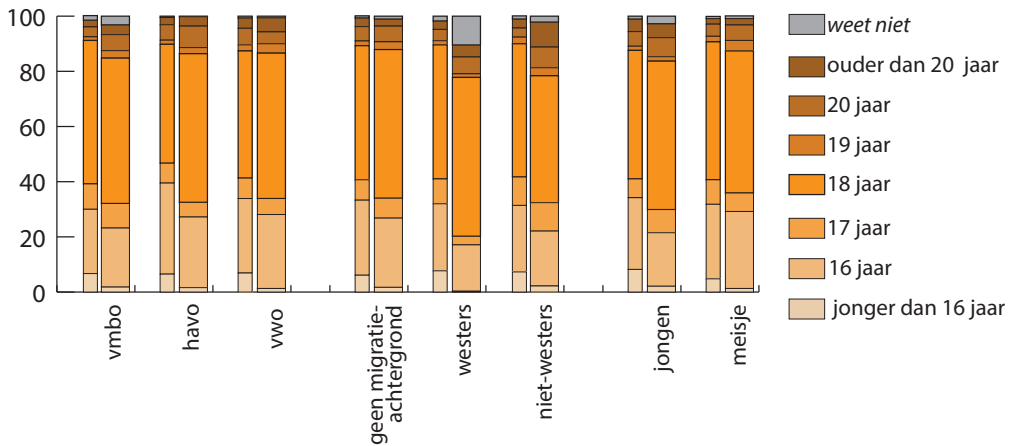
de ondervraagde leerlingen zou liggen? Deze vraag hebben we zowel in jaar 2 voorgelegd (toen de meeste leerlingen 13 of 14 jaar oud waren) als in jaar 4 (15 of 16 jaar oud). Figuur 1.9 laat de voorkeuren van de leerlingen zien. Net als in jaar 2 (49%) is in jaar 4 (53%) de stemgerechtigde leeftijd van 18 jaar het populairst. Het aandeel leerlingen dat een jongere stemgerechtigde leeftijd aanraadt dan 18 jaar is in jaar 4 wat lager (33%) dan in jaar 2 (41%). Deels komt dit doordat de samenstelling van de groep leerlingen in jaar 4 wat anders (oa: ouder) is.

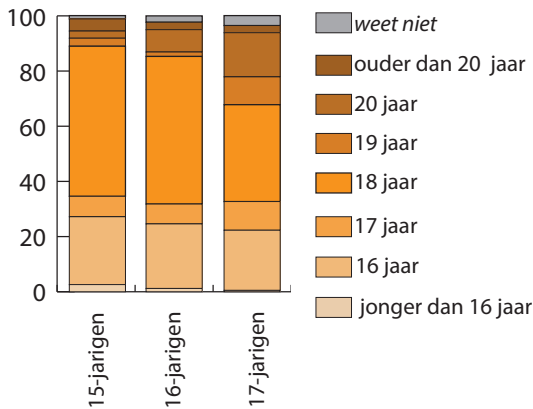
Figuur 1.9. Voorkeur voor stemgerechtigde leeftijd

Over het algemeen komen we soortgelijke patronen tegen bij de verschillende deelgroepen (figuur 1.10). De verschillen tussen opleidingsniveaus zijn in jaar 4 kleiner dan in jaar 2. Bij de vergelijking tussen leerlingen met en zonder migratieachtergrond valt vooral op dat het aantal leerlingen dat ‘weet niet’ antwoord behoorlijk gestegen is onder leerlingen met een westerse migratieachtergrond. Bovendien noemen leerlingen met een westerse of een niet-westerse migratieachtergrond vaker een stemgerechtigde leeftijd die hoger ligt dan 18 jaar. De verschillen tussen jongens en meisjes zijn beperkt. Wel is de stemgerechtigde leeftijd van 16 jaar aanzienlijk populairder onder meisjes (28%) dan onder jongens (19%).

Tot slot kunnen we ook kijken naar de leeftijd van de leerlingen (figuur 1.11). De meeste leerlingen zijn 15 of 16 jaar. Er is een substantieel aandeel leerlingen van 17 jaar (maar die zijn deels langs andere kanalen ingestroomd); oudere en jongere leerlingen komen in onze dataset nauwelijks voor. We zien dat de gemiddelde voorkeur voor de stemgerechtigde leeftijd hoger ligt onder de 16-jarige dan onder de 15-jarige leerlingen. De verschillen zijn echter beperkt. De voorkeuren van de groep 17-jarigen wijkt wezenlijk af van de 15- en 16-jarigen, maar dat kunnen we minder goed koppelen aan leeftijd, omdat een aanzienlijk deel van deze leerlingen pas later deelnam aan het ADKS.

Figuur 1.10. Voorkeur voor stemgerechtigde leeftijd, naar opleidingsniveau, migratie-achtergrond, en geslacht, in jaar 2 (dunne balk), 4 (dikke balk)

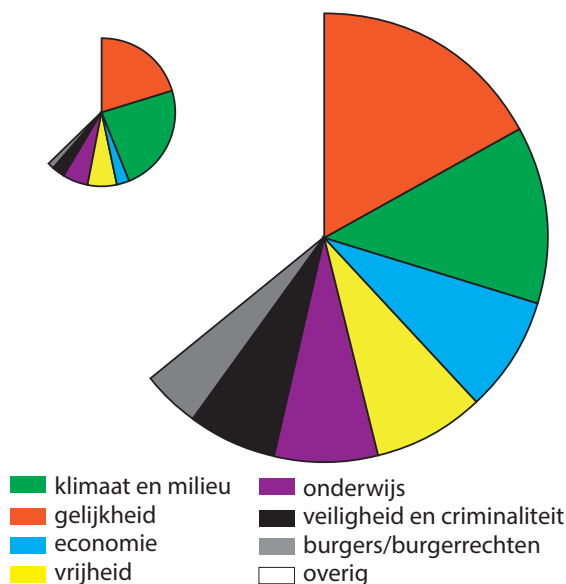

Figuur 1.11. Voorkeur voor stemgerechtigde leeftijd, naar leeftijd

1.5 Belangrijkste problemen

Tot slot kijken we naar de voornaamste aandachtspunten die leerlingen in jaar 4 noemen. Wat is voor hen het belangrijkste politieke onderwerp? Deze problemen inventariseerden wij op open wijze: Leerlingen konden zelf één onderwerp noemen dat zij “het allerbelangrijkste” vinden waar de politiek zich mee bezig houdt. Die open antwoorden zijn vervolgens geordend naar overkoepelende thema’s. Ruim de helft van de leerlingen in jaar 4 noemde een onderwerp; nagenoeg al deze onderwerpen waren inhoudelijk.

Figuur 1.12 visualiseert de belangrijkste problemen van jaar 4, die samen optellen naar 100%. Ter vergelijking is linksboven in figuur 1.12 weergegeven hoe vaak die problemen werden genoemd in jaar 3.

Figuur 1.12.
Allerbelangrijkste politieke onderwerp

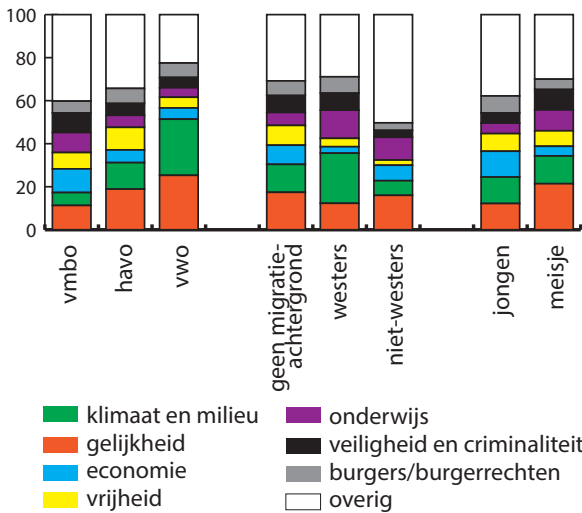
In jaar 3 domineerden twee thema's: klimaat en milieu (door 24% genoemd) en gelijkheid (20%). Beide worden in jaar 4 minder genoemd. In jaar 4 staat gelijkheid op 1 met 17% en klimaat op 2 met 12%. Andere problemen die vaker worden genoemd dan voorheen zijn economie (8%), vrijheid (8%), onderwijs (7%), veiligheid en criminaliteit (7%) en burgers en burgerrechten (6%). De coronapandemie was in jaar 3 (voorjaar 2021) door 5% genoemd, en in jaar 4 (voorjaar 2022) nog altijd door 4%. Bij deze opsomming moeten we voor ogen houden dat deze onderwerpen ook kunnen leven bij leerlingen die het thema niet hebben genoemd. We vroegen

immers nadrukkelijk naar één enkel onderwerp en boden geen mogelijkheid aan de leerlingen om meerdere thema's te benoemen. Daarom kunnen we niet concluderen dat minder leerlingen het klimaat een probleem vinden; hoogstens dat het relatief als een minder groot probleem wordt beschouwd.

We kunnen de genoemde onderwerpen ook uitsplitsen naar de drie achtergrondkenmerken die in dit hoofdstuk centraal staan (zie figuur 1.13). Belangrijk is dat we hierbij in het oog houden dat dit vooral iets zegt over prioritering van problemen door leerlingen uit verschillende groepen, niet noodzakelijk over de onderkenning van die problemen.

Zo zijn er ook in de ervaren problemen wezenlijke verschillen naar schooltype. Leerlingen uit het vmbo noemen een diverser aantal onderwerpen dan havo- en vooral vwo-leerlingen. Klimaat en milieu spelen als politiek onderwerp minder onder vmbo-leerlingen (6%), vergeleken met havo-leerlingen (12%) en zeker vwo-leerlingen (24%). Maar onder alle groepen wordt klimaat minder vaak genoemd dan een jaar eerder. Hetzelfde geldt voor gelijkheid: dat wordt vaker aangedragen door vwo-leerlingen (25%) dan door havo-leerlingen (19%) en vmbo-leerlingen (11%). Vmbo-leerlingen noemen vaker problemen met de economie, met veiligheid, en met belastingen; havo-leerlingen vaker problemen rond vrijheid.

Migratieachtergrond is ook een factor van belang. Leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond dragen een meer diverse set onderwerpen aan en

Figuur 1.13. Allerbelangrijkste politieke onderwerp, naar opleidingsniveau, migratie-achtergrond, en geslacht

noemen veel minder vaak het klimaat (7%) dan leerlingen zonder een migratie-achtergrond (13%) en vooral leerlingen met een westerse migratieachtergrond (23%). Leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond dragen een aantal onderwerpen aan die we bij de algemene leerlingenpopulatie niet veel teruglezen: problemen rond belastingen (9%), racisme en discriminatie (8%), en democratie (8%). Onder leerlingen zonder migratieachtergrond liggen die percentages aanzienlijk lager (respectievelijk 1%, 4% en 1%).

Ook tussen jongens en meisjes zien we enkele aanzienlijke verschillen. Meisjes noemen vaker gelijkheid, onderwijs en veiligheid; jongens hebben het vaker over de economie en vrijheid als probleem.

1.6 Conclusie

In leerjaar 3 zagen we een toename van de steun voor de democratie en het besluitvormingsproces op alle indicatoren toegenomen. In het licht van de Kamerverkiezingen die samenvielen met de dataverzameling in dat jaar, was de vraag in hoeverre die toename structureel was, of zou terugvallen naar het niveau van het jaar voor de verkiezingen. In leerjaar 4 zien we aanwijzingen voor beide mogelijkheden.

Aan de ene kant beklijft de stijging van het idee van leerlingen dat Nederland een democratie is, en van het belang dat zij hechten aan het leven in een democratie te leven. Het beeld over Nederland als democratie is zelfs nog hoger dan in jaar 3. Op beide indicatoren zijn de verschillen tussen leerlingen van verschillende opleidingsniveaus en leerlingen met of zonder migratieachtergrond zelfs afgenomen.

Aan de andere kant is de verwachting van leerlingen dat ze zullen gaan stemmen als ze 18 jaar oud zijn weer afgenomen naar het niveau van voor de verkiezingen van 2021. Ook de verschillen tussen leerlingen van verschillende opleidingsni-

veaus en van leerlingen met of zonder migratieachtergrond, die we al vanaf het eerste begin van het onderzoek zijn tegengekomen, zijn overeind gebleven. En dan is er nog de steun voor verschillende besluitvormingsmodellen. Het vertegenwoordigende model is, ook na de verkiezingen van 2021, het populairste model. Leerlingen wijzen modellen waarin besluiten worden genomen door een sterk leider, door bedrijven, of door religieuze leiders in grote getalen af, en steeds duidelijker. Tegelijk is er ook steun voor besluitvorming door experts. Dit technocratische model vindt veel weerklank (met name onder leerlingen op het vwo), met een steun die vergelijkbaar is met het direct-democratische model. Veel van de verschillen tussen groepen leerlingen die we eerder zagen blijven zichtbaar. Hoewel op sommige aspecten die verschillen zijn verkleind (leven in een democratie; belang van de democratie), is dat niet het geval voor andere (steun voor het vertegenwoordigende model, opkomstgeneigdheid). Interessant is dat vmbo-, havo-, en vwo-leerlingen elkaar vooral vinden in de steun voor directe democratie. Daarin ontlopen de groepen elkaar het minst. Evenzo verdient het aandacht waarom sommige verschillen met de tijd zijn afgenomen, terwijl andere beklijven.

Literatuur

Achen, C. H., & Bartels, L. M. (2016). *Democracy for realists: Why Elections Do Not Produce Responsive Government*. Princeton: Princeton University Press.

Bovens, M. A. P., & Wille, A. C. (2011). *Diplomademocratie: Over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Amsterdam: Bert Bakker.

Claassen, C. (2020). Does Public Support Help Democracy Survive? *American Journal of Political Science* 64(1), 118-134.

Dahlgaard, J., Hansen, J., Hansen, K., & Bhatti, Y. (2019). Bias in self-reported voting and how it distorts turnout models: Disentangling nonresponse bias and overreporting among Danish voters. *Political Analysis*, 27(4), 590-98.

Foa, R. S., & Mounk, Y. (2016). The democratic disconnect. *Journal of Democracy*, 27(3), 5-17.

Hibbing, J. R., & Theiss-Morse, E. (2002). *Stealth democracy: Americans' beliefs about how government should work*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pal, T. van der (2022). Meer mannen dan vrouwen stemden bij gemeenteraadsverkiezingen. *Trouw*, 21/3/2022.

Rekker, R. (2021). Jongeren en Generatieverschillen. In: T. Sipma, M. Lubbers, T. van der Meer, N. Spierings & K. Jacobs (red.), *Versplinterde Vertegenwoordiging: Nationaal Kiezersonderzoek 2021* (140-150). www.dpes.nl, Stichting Kiezersonderzoek Nederland.

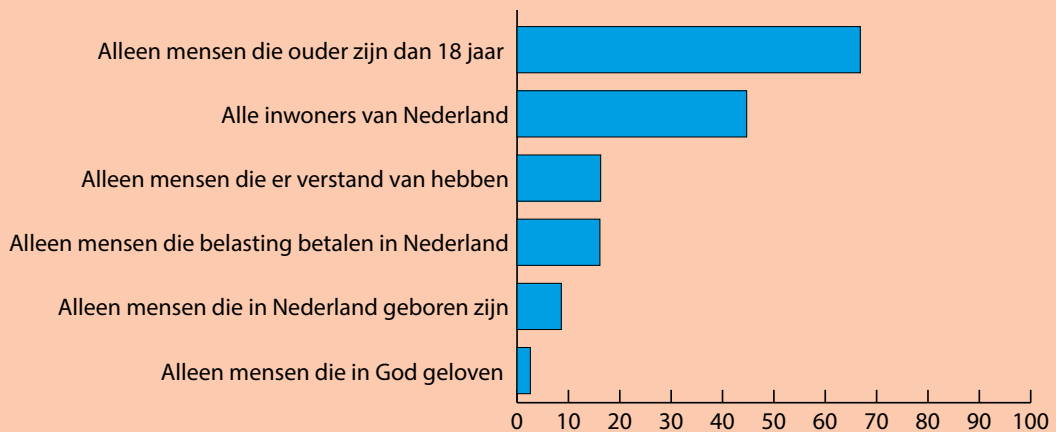

Grenzen aan het stemrecht?

Tom van der Meer & Jaap van Slageren

Wie zouden er van de jongeren mogen stemmen? In beginsel mogen alle Nederlanders van 18 jaar en ouder hun stem uitbrengen op verkiezingsdag. Gemeenteraadsverkiezingen zijn ruimhartiger, omdat daar - onder voorwaarden - ook inwonenden zonder Nederlands paspoort mogen deelnemen. Toch zijn er ook met regelmaat suggesties en discussies om aanpassingen te doen aan wie stemrecht krijgt. Sommigen willen dat alleen mensen met verstand van zaken zouden mogen stemmen, een opvatting die ook wel epistocratie wordt genoemd (Brennan, 2017). In het verleden kende Nederland een censuskiesrecht, waarbij het recht om een stem uit te brengen afhing van het vermogen om belastingen te betalen. Sommige politici roepen op dat het stemrecht voorbehouden moet zijn aan mensen die in Nederland geboren zijn. Een radicale, theologische opvatting beperkt het stemrecht tot gelovigen.

In het vierde jaar hebben we onderzocht wie jongeren al dan niet zouden uitsluiten van het kiesrecht. De vraag luidde 'Wie vind jij dat er bij verkiezingen mogen stemmen?'. Leerlingen konden daarbij meerdere antwoorden selecteren. De uitkomst daarvan is weergegeven in het onderstaande figuur 1.

Figuur 1. Grenzen aan het stemrecht

Onder de vierdeklassers is de status quo de populairste optie. Maar liefst 67% van de vierdeklassers vindt dat alleen mensen ouder dan 18 zouden mogen stemmen. Dit is niet per se hetzelfde als de status quo, aangezien leerlingen meerdere opties mochten benoemen in hun antwoorden. Aanvullende analyses laten zien dat deze status quo nog meer wordt genoemd door leerlingen op het havo (74%) of vwo (73%) dan door leerlingen op het vmbo (61%), en wat vaker door meisjes (70%) dan door jongens (63%).

Een grote minderheid (45%) noemt 'alle inwoners van Nederland'. Dit wordt vaker genoemd door leerlingen op het vmbo (50%) dan op het havo (38%) of vwo (41%), eveneens vaker door meisjes (51%) dan door jongens (39%), en vooral vaker door leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond (60%) dan door leerlingen met een westerse (49%) of geen migratieachtergrond (42%).

De overige opties worden door slechts kleine groepen jongeren genoemd: inperking op basis van verstand (16%), belastingbijdrage (16%), geboortegrond (9%), of geloof (3%) krijgen aanzienlijk minder steun. Het is interessant dat inperking op basis van verstand van de politiek door geen van de groepen significant vaker of minder vaak wordt aangedragen. Het model van epistocratie leeft dus ook niet vaker onder leerlingen op het havo of vwo.

We hebben de opvattingen tot slot ook onderzocht door de onderlinge verbanden direct te bekijken. Het gaat te ver om al die verbanden hier weer te geven. Opvallend is evenwel dat de drie uitsluitende bepalingen positief met elkaar samenhangen: leerlingen die stemrecht willen beperken tot mensen met verstand van zaken, het ook vaker beperken tot mensen die belasting betalen en mensen die in Nederland geboren zijn. Hoewel de groep niet groot is, lijkt er dus een exclusieve neiging te bestaan onder een deel van de leerlingen. Ook de twee populairste opvattingen - stemrecht voor alle inwoners en stemrecht voor 18-plussers - hangen negatief met elkaar samen.

Tegelijk geldt dat een deel van de leerlingen zowel stelt dat alle inwoners zouden moeten stemmen, als dat het ingeperkt moet worden tot mensen met verstand van zaken, mensen die in Nederland geboren zijn, of mensen die belasting betalen: Het is opmerkelijk dat er geen significant verband is tussen de meest inclusieve opvatting en de bepalingen die het stemrecht wel degelijk zouden inperken.

2 Vertrouwen in ambtsdragers en extern politiek zelfvertrouwen

Jaap van Slageren & Boris van den Berg

In dit hoofdstuk:

- De meerderheid van de ondervraagde jongeren heeft vertrouwen in politieke ambtsdragers.
- Jongeren hebben gemiddeld minder vertrouwen in politici dan in andere politieke ambtsdragers.
- In het derde jaar vond een algehele daling in het vertrouwen in politieke ambtsdragers plaats. In jaar 4 zien we dat die daling niet is hersteld: het vertrouwen in politici daalt verder door, het vertrouwen in politieagenten en leger daalt licht, en het vertrouwen in rechters stabiliseert.
- De daling in het extern politiek zelfvertrouwen herstelt licht, maar niet voldoende om de algehele daling ten opzichte van jaar 1 en 2 te doen laten verdwijnen.
- Meisjes hebben meer vertrouwen in politieke ambtsdragers dan jongens. In vergelijking met jaar 3 blijft het vertrouwen onder meisjes gelijk, terwijl het vertrouwen onder jongens daalt. Meisjes en jongens verschillen echter niet in hun extern politiek zelfvertrouwen.
- Jongeren op het vmbo hebben minder vertrouwen in politieke ambtsdragers dan jongeren op het havo en vwo. Dit verschil blijft over de tijd stabiel.
- Jongeren met een niet-westerse achtergrond hebben minder vertrouwen in politieke ambtsdragers dan leerlingen zonder migratieachtergrond.
- Het extern politiek zelfvertrouwen van jongeren verschilt niet naar aanleiding van geslacht, schooltype en migratieachtergrond.

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk richten we ons op het beeld dat leerlingen hebben van de intentie en responsiviteit van politieke actoren. We gaan daarmee bewust voorbij aan de directe inhoudelijke beoordeling. In plaats van 'ben ik het met de beslissingen eens?' kijken we naar 'is de politiek er wel voor mij en kan ik erop rekenen?'. Dit is belangrijk, want een laag gevoel van responsiviteit en negatieve intentie van politieke actoren kan leiden tot een verminderde steun voor de representatieve democratie (Dalton, 2004; Mounk, 2018), en kan tevens de politieke participatie van jongeren ondermijnen (Levy & Akiva, 2019; Maurissen, 2020). Daarom is het belangrijk om te weten of jongeren het gevoel hebben dat de politiek er voor hen

is, en hoe dit zich ontwikkelt over de tijd.

Dit hoofdstuk verkent de percepties van jongeren over de intentie en responsiviteit van politieke actoren op twee manieren die met elkaar samenhangen, maar inhoudelijk verschillend zijn. Als eerste kijken we naar vertrouwen in politieke ambtsdragers. Dit is vaak nauw verwant aan de prestaties van de genoemde autoriteiten (Miller, 1974). Het ideaal niveau van politiek vertrouwen is lastig vast te stellen. Meerdere wetenschappers benadrukken het gevaar van systematisch laag politiek vertrouwen: zo zou het politieke participatie kunnen verminderen (Grönlund & Setälä, 2007; Hooghe & Marien, 2013). Echter, te veel vertrouwen kan ook schadelijk zijn voor de democratie: een kritische burger heeft een gezonde dosis scepsis over politieke ambtsdragers (Norris, 2022; van der Meer, 2017).

Als tweede kijken we naar extern politiek zelfvertrouwen. Extern politiek zelfvertrouwen houdt in dat mensen het gevoel hebben dat zij, of mensen zoals zij, politieke uitkomsten kunnen beïnvloeden en dat de politiek responsief is naar hun percepties of meningen (Craig & Maggioletto, 1982). Extern politiek zelfvertrouwen is fundamenteeler dan het vertrouwen in ambtsdragers. Waar een laag vertrouwen in politieke ambtsdragers te maken kan hebben met specifieke problemen of beslissingen, betekent laag extern politiek zelfvertrouwen dat men niet gelooft bij te kunnen dragen aan de oplossing en dat dit komt door de houding van de instituties (Balch, 1974; Craig et al., 1990). Door zowel vertrouwen in ambtsdragers als extern politiek zelfvertrouwen te bekijken, geven we een geheel beeld over de wijze waarop jongeren de politiek en politieke actoren evalueren.

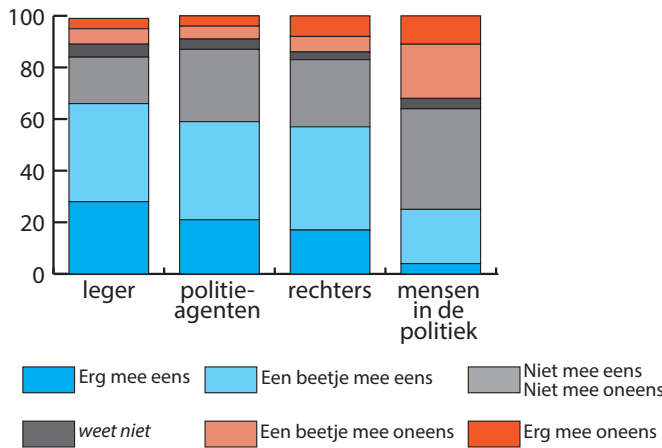
In de hierop volgende paragraaf geven we eerst een gedetailleerd overzicht van de antwoorden van leerlingen in de eerste vier jaar van het voortgezet onderwijs: zien we veranderingen over de tijd, en zo ja, welke? Daarna gaan we in op de verschillen in houdingen en ontwikkelingen tussen jongens en meisjes, leerlingen met en zonder een migratieachtergrond, en tussen leerlingen van verschillende opleidingsniveaus.

2.2 Vertrouwen en extern politiek zelfvertrouwen in jaar 4

Gemiddeld minder vertrouwen in politici dan in andere ambtsdragers

Om vertrouwen te meten hebben we leerlingen gevraagd om aan te geven op een vijfpuntschaal, lopend van 'helemaal oneens' tot 'helemaal eens', of ze vertrouwen hebben in verschillende ambtsdragers, te weten: rechters, politieagenten, het leger, en mensen die in de politiek werken. Figuur 2.1 geeft aan hoeveel vertrouwen jongeren hebben in deze ambtsdragers. In lijn met eerder onderzoek (Stals et al., 2022; van der Meer & Ouattara, 2019), zien we meer vertrouwen in rechters, politieagenten, en het leger, dan in mensen die in de politiek werken. Voor rechters, politieagenten en het leger zien we dat meer dan de helft van de jongeren zegt vertrouwen te hebben in deze ambtsdragers; de groep die zegt geen vertrouwen te hebben is lager dan 15%. Bij politici daarentegen zien we een ander

verhaal. Slechts 25% van de jongeren is het er (helemaal) mee eens dat mensen in de politiek te vertrouwen zijn, terwijl 32% aangeeft het daar (helemaal) niet mee eens te zijn. Ook valt hier het hoge percentage (39%) op dat politici niet vertrouwt, maar ook niet wantrouwt. Dit is aanzienlijk groter dan bij rechters (28%), politie-agenten (26%), en het leger (18%).

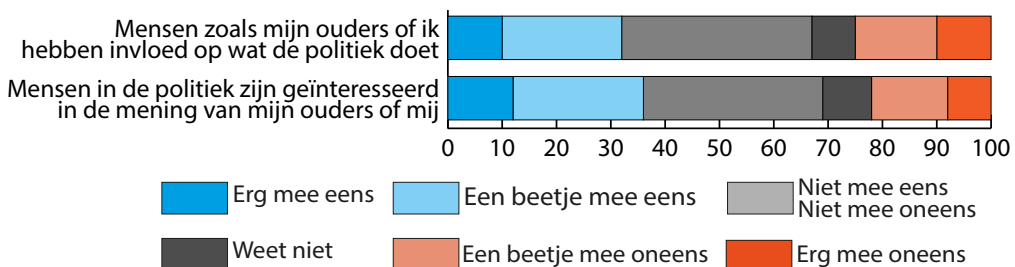

Figuur 2.1. Vertrouwen in ambtsdragers in jaar 4

Gemiddeld extern politiek zelfvertrouwen onder jongeren

Ten aanzien van extern politiek zelfvertrouwen hebben we jongeren gevraagd om aan te geven op eenzelfde vijfpuntschaal of ze het eens zijn met twee stellingen: ‘Mensen zoals mijn ouders of ik hebben invloed op wat de politiek doet’ en ‘Mensen in de politiek zijn geïnteresseerd in de mening van mijn ouders en mij’ (zie figuur 2.2).

De resultaten van extern politiek zelfvertrouwen laten een gemiddeld beeld zien. We zien een vrij grote groep die aangeeft het ‘niet oneens, maar ook niet eens’ te zijn met de stellingen (tussen de 30% en 35%). Verder zien we dat de groep die een laag extern politiek zelfvertrouwen heeft, waar we antwoorden op de twee stellingen hebben samengenomen (resp. 25% en 22% is het oneens met de stelling), kleiner is dan het Nationaal Kiezersonderzoek in 2021 heeft gevonden onder de algehele bevolking (41% en 49%) (Sipma et al., 2021).

Figuur 2.2. Extern politiek zelfvertrouwen

2.3 Vergelijkingen over de tijd

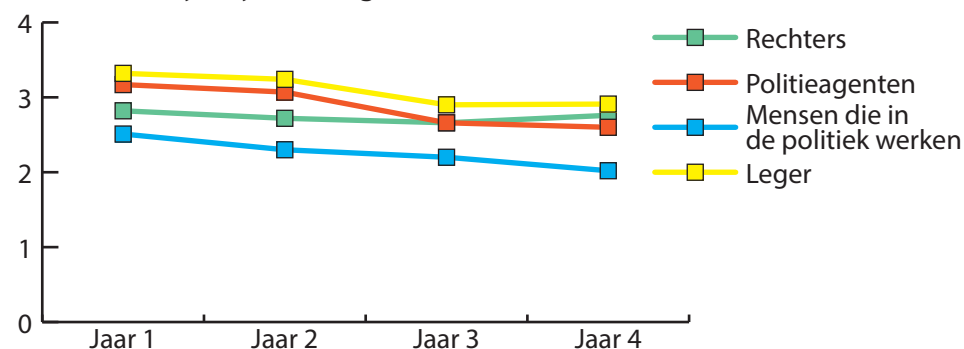
Naast de gemiddelde waarden in vertrouwen en extern politiek zelfvertrouwen, is het belangrijk om ook te kijken naar de veranderingen over tijd: is er sprake van stijging, daling, of stabilisatie?

Daling in vertrouwen in ambtsdragers verdwijnt niet; vertrouwen in politici daalt verder

Figuur 2.3 geeft het gemiddelde vertrouwen in de verschillende ambtsdragers aan voor alle jaren dat we onze vragenlijst aan de jongeren hebben voorgelegd. De gemeten schaal gaat van 0 (helemaal mee oneens) tot 4 (helemaal mee eens). De jongeren die 'weet ik niet' hebben geantwoord, zijn hier buiten beschouwing gelaten. Het eerste wat opvalt is dat de dalende trend in vertrouwen, die was waargenomen in jaar 3 (zie Mulder et al., 2022 voor meer informatie), niet is hersteld na een jaar. Afhankelijk van het type ambtsdrager stabiliseert het vertrouwen of zet de daling door in jaar 4. Het vertrouwen in rechters verandert niet tussen jaar 3 en jaar 4, terwijl we een lichte daling zien in het vertrouwen in politieagenten en het leger. Het vertrouwen in politici daalt zelfs fors in vergelijking met jaar 3. We zien deze daling niet voor vertrouwen in rechters en het leger, en slechts in zeer lichte daling mate voor het vertrouwen in politieagenten. Het lage vertrouwen in politici is in lijn met de algehele Nederlandse trend van vertrouwen in politici, die sinds 2021 zeer laag is (den Ridder et al., 2022; Miltenburg et al., 2021).

De interessante uitzondering, net als vorige jaren, blijft het vertrouwen in rechters, dat niet substantieel is veranderd over de vier jaar van dit onderzoek. Het vertrouwen in rechters is vrij constant sinds jaar 1.

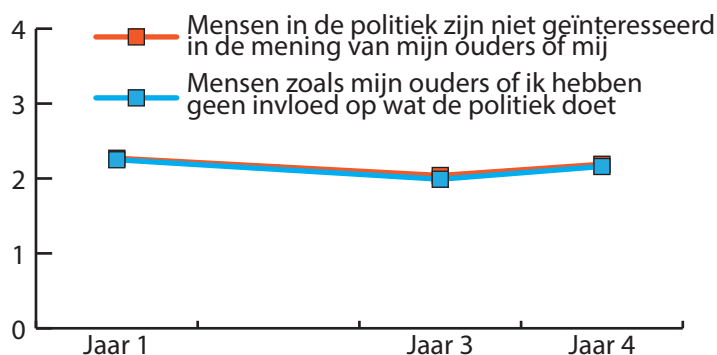
Gezien de uiteenlopende resultaten per ambtsdrager, hebben we ook gekeken naar de samenhang tussen de verschillende vormen van vertrouwen in ambtsdragers. We zien dat wie meer vertrouwen heeft in bijvoorbeeld politici, over het algemeen ook meer vertrouwen heeft in het leger en politieagenten. Deze samenhang is in eerdere jaren ook al aangetoond (van der Meer et al., 2021), en hoewel in die samenhang in jaar 3 en 4 iets lager is dan in de eerste twee jaren van ons onderzoek, blijft hij aanwezig.

Figuur 2.3 Vertrouwen in ambtsdragers door de tijd

Daling in extern politiek zelfvertrouwen blijft bestaan

Figuur 2.4 laat eenzelfde trendgrafiek zien als figuur 2.3, maar dan voor extern politiek zelfvertrouwen. Ook hier is het gemiddelde van de twee vragen berekend en zijn de antwoorden zo gecodeerd dat een hogere waarde meer extern politiek zelfvertrouwen betekent. De vergelijking over de tijd is hier wel lastiger te maken aangezien de relevante vragen niet in alle jaren aan de jongeren zijn gesteld, maar alleen in jaar 1, 3 en 4. Desondanks laat de figuur een belangrijke trend zien. Nadat het extern politiek zelfvertrouwen in jaar 3 een stuk lager was dan in jaar 1, zien we in jaar 4 een licht herstel: de jongeren geven aan iets meer extern politiek zelfvertrouwen te hebben dan in jaar 3, maar dit is nog steeds substantieel lager dan in jaar 1. De trend bij extern politiek zelfvertrouwen toont dus enkele parallellen met de trend van vertrouwen in ambtsdragers. De ferme daling van vertrouwen in ambtsdragers en extern politiek zelfvertrouwen in het derde jaar is niet compleet hersteld in jaar 4. We vinden een lichte stijging in extern politiek zelfvertrouwen, die niet genoeg is om de daling van jaar 3 teniet te doen. De eerdere daling sluit niet aan bij het patroon dat een eerdere studie onder Duitse leerlingen vond, maar de stijging tussen jaar 3 en jaar 4 doet dat wel (Arens & Watermann, 2017).

Figuur 2.4
Extern politiek zelfvertrouwen door de tijd

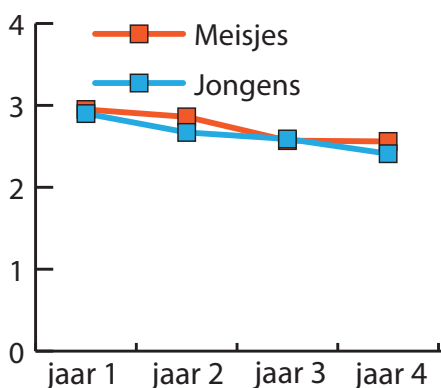
2.4 Verschillen tussen groepen leerlingen

Het is niet alleen relevant om te kijken naar het algemeen vertrouwen en extern politiek zelfvertrouwen en hoe dat zich ontwikkelt over de tijd, maar ook om te kijken naar het vertrouwen en extern politiek zelfvertrouwen van specifieke groepen jongeren. Dit is van belang omdat de democratie er moet zijn voor alle burgers. Daarnaast weten we dat er systematische groepsverschillen bestaan onder volwassenen, bijvoorbeeld op basis van voltooide opleiding, geslacht en migratieachtergrond (Zmerli & van der Meer, 2017). Ons onderzoek kan licht werpen op de vraag wanneer die verschillen ontstaan en wat de rol is van de school in deze 'formatieve fase' (Grasso et al., 2019). We richten ons in dit hoofdstuk op groepsverschillen langs de lijn van geslacht, migratieachtergrond, en opleidingsniveau. Om een duidelijk beeld te krijgen is het gemiddelde vertrouwen

in de relevante ambtsdragers genomen, in plaats van de verschillende ambtsdragers apart.

Meisjes hebben meer vertrouwen in ambtsdragers dan jongens; Vertrouwen in ambtsdragers daalt enkel onder jongens

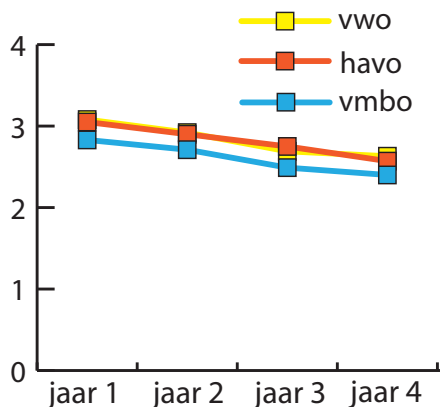
Figuur 2.5 laat het gemiddelde vertrouwen voor jongens en meisjes in ambtsdragers in jaar 1 tot en met 4 zien. Voor jaar 4 is te zien dat er een klein verschil is in vertrouwen in ambtsdragers tussen jongens en meisjes. Meisjes hebben iets meer vertrouwen in ambtsdragers dan jongens. Wat interessant is, is dat de eerder vastgestelde daling in vertrouwen in ambtsdragers over de tijd, alleen zichtbaar is onder jongens. Meisjes houden een constant vertrouwen in ambtsdragers, waardoor ze van ongeveer evenveel vertrouwen in vergelijking met jongens naar een hoger vertrouwen in ambtsdragers in vergelijking met jongens gaan.

Figuur 2.5
Verschillen in vertrouwen in ambtsdragers
tussen jongens en meisjes per jaar

Vertrouwen in ambtsdragers is lager onder vmbo-leerlingen; opleidingskloof blijft gelijk over de tijd

Zoals te zien in figuur 2.6, is er bij schooltype er vooral een verschil tussen vmbo-leerlingen aan de ene kant en havo en vwo-leerlingen aan de andere kant. Dit verschil was al zichtbaar in de eerdere jaren en vinden we ook in jaar 4: het vertrouwen in ambtsdragers is lager onder vmbo-leerlingen dan onder zowel

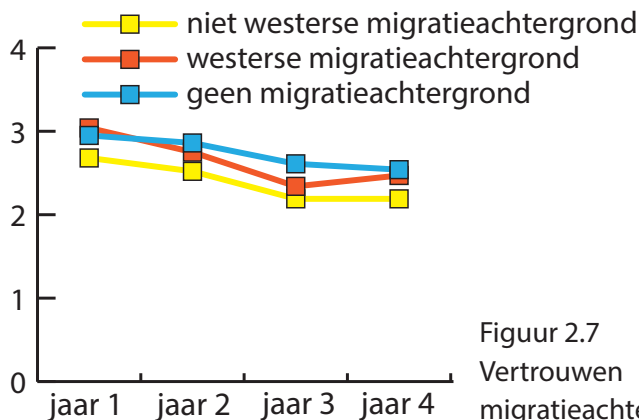
Figuur 2.6
Vertrouwen in ambtsdragers naar opleidings-
niveau per jaar

havo- als vwo-leerlingen. We zien geen verandering in deze ongelijkheid over de tijd: waar vertrouwen in ambtsdragers onder alle schooltypen fluctueert over de tijd, blijft het verschil tussen vmbo-leerlingen en havo en vwo-leerlingen constant.

Vertrouwen in ambtsdragers blijft lager onder leerlingen met niet-westerse migratieachtergrond

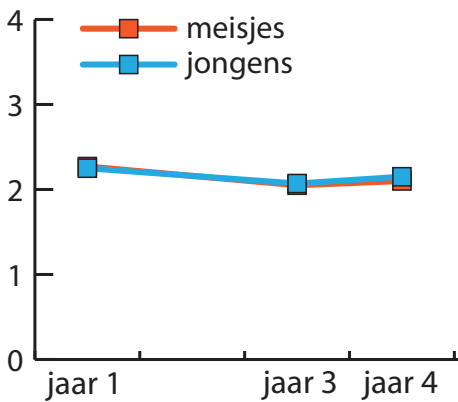
Een vergelijkbare trend is te zien wanneer gekeken wordt naar vertrouwen in ambtsdragers uitgesplitst naar migratieachtergrond, zoals samengevat in figuur 2.7. We vinden een verschil in vertrouwen in ambtsdragers tussen jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond en jongeren zonder migratieachtergrond. Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond hebben minder vertrouwen in politieke ambtsdragers dan jongeren zonder migratieachtergrond. Dit is in lijn met de bestaande wetenschappelijke kennis (Dollmann, 2022). Jongeren met een westerse migratieachtergrond zitten in het midden, tussen jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond en jongeren zonder migratieachtergrond in. Op basis van onze data kunnen we niet vaststellen of deze groep systematisch verschilt van een van deze twee andere groepen.

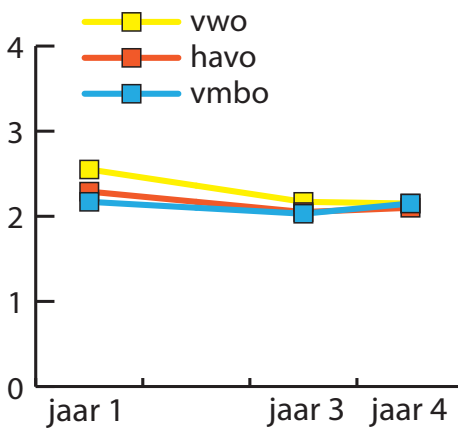
Figuur 2.7
Vertrouwen in ambtsdragers naar migratieachtergrond per jaar

Geen groepsverschillen in extern politiek zelfvertrouwen

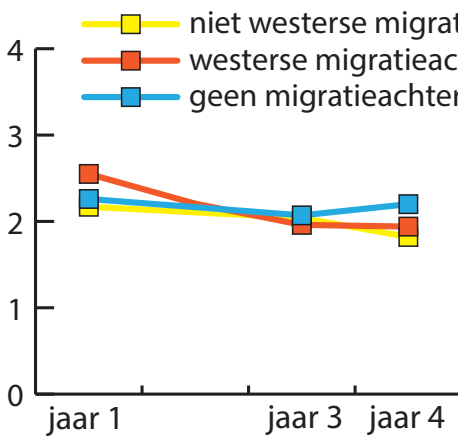
Figuren 2.8 tot en met 2.10 laten dezelfde uiteenzetting zien, maar dan voor extern politiek zelfvertrouwen. Wat hier opvalt is dat er betrekkelijk weinig verschillen zijn in extern politiek zelfvertrouwen tussen de groepen die we in dit hoofdstuk hebben bekeken. We vinden geen verschillen tussen jongens en meisjes, tussen opleidingsgroepen, of aan de hand van migratieachtergrond. Dit is ook niet veranderd over de tijd, want de trends in extern politiek zelfvertrouwen zijn relatief gelijk voor de verschillende groepen. Dit is verrassend aangezien de wetenschappelijke literatuur wel verschillen in extern politiek zelfvertrouwen vindt op basis van geslacht, opleidingsniveau en migratieachtergrond in de algehele bevolking (Karv et al., 2022; Oser et al., 2023).

Figuur 2.8
Verschillen in extern politiek zelfvertrouwen tussen jongens en meisjes per jaar

Figuur 2.9
Extern politiek zelfvertrouwen naar opleidingsniveau per jaar

Figuur 2.10
Extern politiek zelfvertrouwen naar migratieachtergrond per jaar

2.5 Conclusie

De analyses en resultaten uit dit hoofdstuk geven een beeld over hoe jongeren de intentie en responsiviteit van politieke actoren evalueren. De vorige editie van dit jaarlijkse rapport liet een sterk verminderd vertrouwen en extern politiek zelfvertrouwen zien onder jongeren (Mulder et al., 2022) en uit dit hoofdstuk blijkt dat

deze situatie na een jaar niet is hersteld. Hoewel het extern politiek vertrouwen licht is gestegen, zien we een verdere daling van vertrouwen in ambtsdragers. Met name het vertrouwen in politici is verder gedaald ten opzichte van een jaar eerder. Er zijn meerdere mogelijke verklaringen hiervoor, die niet tegenstrijdig aan elkaar zijn. Ten eerste vond de dataverzameling van het vorige jaar plaats in de eerste covid-lockdown in Nederland, en de wetenschappelijke literatuur heeft laten zien dat in deze periode onder de volwassen bevolking sprake was van een substantiële stijging in institutioneel vertrouwen (van der Meer et al., 2020). Waar het vertrouwen onder jongeren daalde, kan het zijn dat deze daling nog relatief klein is geweest vanwege deze eerste lockdown. De dataverzameling van dit jaarrapport vond juist plaats aan het einde van de vergaande maatregelen in de coronacrisis, een tijd waar het vertrouwen in de politiek onder volwassenen in de Nederlandse bevolking juist daalde (Den Ridder et al., 2022).

Een andere mogelijke verklaring is dat de dataverzameling heeft plaatsgevonden na de Tweede Kamerverkiezingen in 2021 en het Tweede Kamerdebat op 1 april over de ophef rond de aantekening 'Omtzigt functie elders'. Het vertrouwen onder volwassenen is na deze gebeurtenissen sterk gedaald (Miltenburg et al., 2021). Het kan zijn dat jongeren deze trend, hoewel in mindere mate, hebben gevolgd. In dit licht kan het gebrek aan herstel in vertrouwen in ambtsdragers en extern politiek zelfvertrouwen positief geïnterpreteerd worden. Het volgt immers de maatschappelijke trend. Dit zou betekenen dat deze jongeren, hoewel ze nog niet mogen stemmen, al wel bewust zijn van het maatschappelijke debat en betrokken zijn bij de maatschappelijke en politieke situatie.

Een derde mogelijke verklaring kan gevonden worden in de verdere leeftijdsontwikkeling van jongeren. Eerdere studies laten zien dat jongeren in de pubertijd minder conformistisch gedrag vertonen en daarom politieke actoren kritischer gaan evalueren (Geboers et al., 2015; Pfeifer & Berkman, 2018). In hoeverre deze, en andere alternatieve verklaringen, opgeld doen kunnen we op basis van dit onderzoek niet bepalen. Het is vooral de vraag in hoeverre dit verlaagd vertrouwen in ambtsdragers en extern politiek zelfvertrouwen zich doorzet naar de volwassenheid.

Ten slotte laat ons onderzoek een zeer uniform beeld zien van trends over de tijd tussen groepen. We vinden voor vertrouwen in ambtsdragers zeer duidelijke verschillen op basis van opleidingsniveau en migratieachtergrond. Vwo-leerlingen en leerlingen zonder migratieachtergrond hebben meer vertrouwen in ambtsdragers dan vmbo-leerlingen en leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond. Deze verschillen worden echter niet groter of kleiner. Het vertrouwen in ambtsdragers fluctueert voor al deze groepen relatief gelijk over de tijd. Hetzelfde zien we bij extern politiek zelfvertrouwen, waar voor alle groepen leerlingen een lichte stijging te zien is in het afgelopen jaar. Verrassend is wel dat we voor extern politiek zelfvertrouwen helemaal geen systematische verschillen vinden op basis van geslacht, migratieachtergrond of opleidingsniveau. Dit is verrassend omdat de

wetenschappelijke literatuur onder volwassenen wel duidelijke verschillen laat zien op basis van deze kenmerken (Karv et al., 2022; Oser et al., 2023). Dit suggereert dat deze verschillen pas op latere leeftijd ontstaan, bijvoorbeeld door het ‘vormend proces’ van het stemmen zelf (Holbein & Rangel, 2020).

Literatuur

Arens, A. K., & Watermann, R. (2017). Political efficacy in adolescence: Development, gender differences, and outcome relations. *Developmental psychology*, 53(5), 933-948.

Balch, G. I. (1974). Multiple indicators in survey research: The concept “Sense of Political Efficacy”. *Political Methodology*, 1(2), 1-43.

Craig, S. C., & Maggiotto, M. A. (1982). Measuring political efficacy. *Political Methodology*, 8(3), 85-109.

Craig, S. C., Niemi, R. G., & Silver, G. E. (1990). Political efficacy and trust: A report on the NES pilot study items. *Political Behavior*, 12(3), 289-314.

Dalton, R. J. (2004). *Democratic challenges, democratic choices: The erosion of political support in advanced industrial democracies*. Oxford University Press.

den Ridder, J., Miltenburg, E., Kunst, S., van 't Hul, L., & van den Broek, A. (2022). *Burgerperspectieven 2022 Bericht 1*. Sociaal en Cultureel Planbureau.

Dollmann, J. (2022). The political integration of immigrants: How pre- and postmigration contexts matter. *International Migration & Integration*, 23, 1091-1125.

Geboers, E., Geijsel, F., Admiraal, W., Jorgensen, T., & ten Dam, G. (2015). Citizenship development of adolescents during the lower grades of secondary education. *Journal of Adolescence*, 45, 89-97.

Grasso, M. T., Farrall, S., Gray, E., Hay, C., & Jennings, W. (2019). Socialization and generational political trajectories: An age, period and cohort analysis of political participation in Britain. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 29(2), 199-221.

Grönlund, K., & Setälä, M. (2007). Political Trust, Satisfaction and Voter Turnout. *Comparative European Politics*, 5(4), 400-422.

Holbein, J. B., & Rangel, M. A. (2020). Does Voting Have Upstream and Downstream Consequences? Regression Discontinuity Tests of the Transformative Voting Hypothesis. *The Journal of Politics*, 82(4), 1196-1216.

Hooghe, M., & Marien, S. (2013). A Comparative Analysis of the Relation Between Political Trust and Forms of Political Participation in Europe. *European Societies*, 15(1), 131–152.

Karv, T., Lindell, M., & Rapeli, L. (2022). How Context Matters: The Significance of Political Homogeneity and Language for Political Efficacy. *Scandinavian Political Studies*, 45(1), 46–67.

Levy, B. L. M., & Akiva, T. (2019). Motivating Political Participation Among Youth: An Analysis of Factors Related to Adolescents' Political Engagement. *Political Psychology*, 40(5), 1039–1055.

Maurissen, L. (2020). Political efficacy and interest as mediators of expected political participation among Belgian adolescents. *Applied Developmental Science*, 24(4), 339–353.

Mennes, H. I., Munniksma, A., Dijkstra, A. B., & van de Werfhorst, H. G. (2023). Inequalities in democratic outcomes among young citizens: The role of access to and participation in democratic activities in school in 15 countries. *Acta Politica*.

Miller, D. (1974). Popper's Qualitative Theory of Verisimilitude. *The British Journal for the Philosophy of Science*, 25(2), 166–177.

Miltenburg, E., Den Ridder, J., Wagemans, F., & Schaper, J. (2021). *Burgerperspectieven 2021 | 2*. Sociaal en Cultureel Planbureau.

Mounk, Y. (2018). *The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It*. Harvard University Press.

Mulder, L., La Roi, C., Mennes, H., van Alebeek, C., ten Dam, G., van der Meer, T. W. G., & van de Werfhorst, H. G. (2022). *Democratische Kernwaarden in het Voortgezet Onderwijs: Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen—Jaar 3 2020/2021*. Universiteit van Amsterdam.

Norris, P. (2022). *In Praise of Skepticism: Trust but Verify*. Oxford University Press.

Oser, J., Feitosa, F., & Dassonneville, R. (2023). Who Feels They Can Understand and Have an Impact on Political Processes? Socio-demographic Correlates of Political Efficacy in 46 Countries, 1996–2016. *International Journal of Public Opinion Research*, 35(2), edad013.

Pfeifer, J. H., & Berkman, E. T. (2018). The Development of Self and Identity in Adolescence: Neural Evidence and Implications for a Value-Based Choice Perspective on Motivated Behavior. *Child Development Perspectives*, 12(3),

158-164.

Sipma, T., Lubbers, M., van der Meer, T. W. G., & Jacobs, K. (2021). *Versplinterde Vertegenwoordiging: Nationaal Kiezersonderzoek 2021*. Stichting Kiezersonderzoek Nederland. www.dpes.nl

Stals, L., Isac, M. M., & Claes, E. (2022). Political trust in early adolescence and its association with intended political participation: A cross-sectional study situated in Flanders. *Young*, 30(4), 377-399.

Van der Meer, T. W. G. (2017). Political Trust and the “Crisis of Democracy.” In *Oxford Research Encyclopedia of Politics*.

Van der Meer, T. W. G., & Ouattara, E. (2019). Putting ‘political’ back in political trust: an IRT test of the unidimensionality and cross-national equivalence of political trust measures. *Quality & Quantity*, 53(6), 2983-3002.

Van der Meer, T.W.G., Steenvoorden, E., & Ouattara, E. (2020). *Covid19 en de rally rond de Nederlandse vlag. Vertrouwen in de politiek en angst voor besmetting ten tijde van de eerste golf (maart-mei 2020)*. www.coronapapers.nl

Van der Meer, T. W. G., Wanders, F., Thijs, P., Mulder, L., Aizenberg, E., ten Dam, G., & van de Werfhorst, H. G. (2021). *Democratische Kernwaarden in het Voortgezet Onderwijs: Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen—Jaar 2 2019/2020*. Universiteit van Amsterdam.

Zmerli, S., & van der Meer, T. W. G. (2017). *Handbook on Political Trust*. Edward Elgar Publishing.

3 Intern politiek zelfvertrouwen en politieke ambitie

Laura Mulder & Hester Mennes

In dit hoofdstuk:

- Over het algemeen hebben vierdeklassers niet veel vertrouwen in hun eigen politieke kennis en kunnen en zijn zij niet erg geïnteresseerd in een politieke carrière.
- Vergeleken met een jaar eerder, is het intern politiek zelfvertrouwen niet toegenomen. Wel lijkt het vierdeklassers leuker om later in de politiek te werken dan tweedeklassers.
- Jongens hebben meer vertrouwen in hun eigen politieke kunnen dan meisjes, maar verschillen niet in politieke ambitie.
- Vierdeklassers op het vwo hebben meer intern politiek zelfvertrouwen en politieke ambitie dan op de havo. Het intern politiek zelfvertrouwen en de politieke ambitie van vmbo'ers is het laagste.
- Hoe meer begunstigd de sociaaleconomische achtergrond van leerlingen, hoe meer intern politiek zelfvertrouwen en politieke ambitie zij hebben.
- Vierdeklassers met een niet-westerse migratieachtergrond hebben meer vertrouwen in hun eigen politieke kunnen en hebben meer interesse in een politieke carrière dan vierdeklassers met een westerse migratieachtergrond of zonder migratieachtergrond.

3.1 Inleiding

In de representatieve democratie, zoals we die in Nederland kennen, staat het idee van politieke vertegenwoordiging centraal. Tijdens verkiezingen worden volksvertegenwoordigers gekozen die de belangen van burgers behartigen. Het komt de kwaliteit van politieke vertegenwoordiging ten goede als er vanuit verschillende gelederen burgers opstaan die zich verkiesbaar willen stellen als politiek vertegenwoordiger. Zij kunnen zich dan beter inleven in de belangen en behoeften van verschillende groepen burgers (Aaldering, 2017; Mansbridge, 1999). Er zijn echter signalen dat bepaalde groepen actiever in de politiek zijn dan anderen. Zo zijn mannen stevast oververtegenwoordigd in politieke ambten. In de afgelopen twee decennia zit er bijvoorbeeld op ongeveer zestig tot zeventig procent van de Tweede Kamerzetels een man (Parlementair Documentatie Centrum, 2023a). Maar ook burgers met een academische achtergrond zijn flink oververtegenwoordigd in de politieke arena: ruim negentig procent van de Tweede Kamerleden heeft vandaag de dag een academische of hbo-opleiding gevolgd (Bovens & Wille,

2011; Parlementair Documentatie Centrum, 2023b).

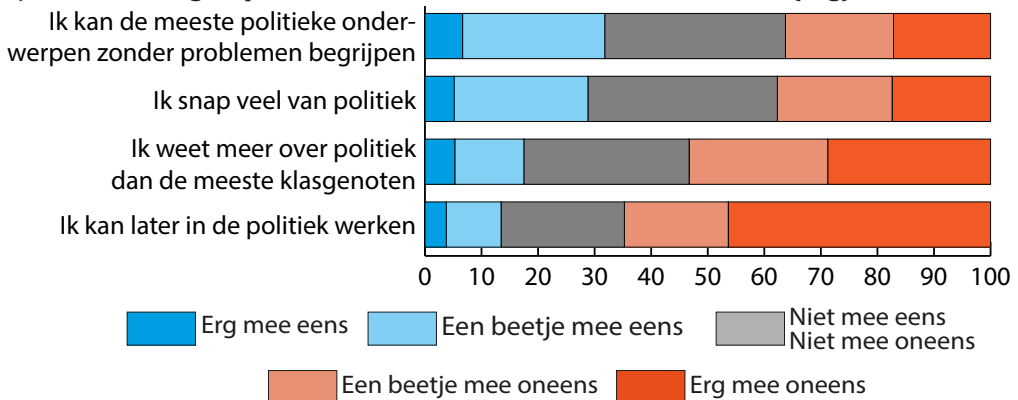
In dit hoofdstuk kijken we naar de ‘input’ zijde van politieke vertegenwoordiging. In hoeverre voelen vierdeklassers zich bij machte om deel te nemen aan het democratische proces, en in welke mate ambiëren zij zelf een politieke carrière? De opbouw van dit hoofdstuk is als volgt. In het eerste deel richten wij ons op de mate waarin vierdeklassers het gevoel hebben de politiek te begrijpen. In de wetenschappelijke literatuur wordt dit aangeduid met de term intern politiek zelfvertrouwen. In het tweede deel onderzoeken wij in hoeverre vierdeklassers zelf een politiek ambt ambiëren en welke verschillen we zien met de eerdere leerjaren. Daarnaast maken wij een uitsplitsing naar deelgroepen, in dit geval geslacht, sociaaleconomische achtergrond, het onderwijstype dat jongeren volgen (vmbo, havo of vwo) en migratieachtergrond. Op deze manier kunnen we bijvoorbeeld in kaart brengen in hoeverre de ontwikkeling van intern politiek zelfvertrouwen verschilt naargelang onderwijstype, of dat de ontwikkeling van politieke ambitie anders verloopt voor jongens of meisjes.

3.2 Intern politiek zelfvertrouwen

Intern politiek zelfvertrouwen gaat over het vertrouwen in het eigen kennen en kunnen wat betreft politieke processen (voor meer over *political efficacy*, zie Balch, 1974; Craig et al., 1990). Het wordt vaak genoemd als een belangrijke stimulans voor politieke betrokkenheid en politieke participatie, zoals stemmen (e.g. Levy & Akiva, 2019; Shore, 2020). Intern politiek zelfvertrouwen is binnen het ADKS onderzoek gemeten door jongeren vier stellingen voor te leggen die gaan over hun (relatieve) begrip van politieke onderwerpen en over hun inschatting om later zelf in de politiek te kunnen werken. Voor elke stelling kon antwoord gegeven worden op een vijfpunts Likert schaal, van ‘erg mee oneens’ tot ‘erg mee eens’.

Status in het vierde jaar en ontwikkeling

In figuur 3.1 zien we dat vierdeklassers over het algemeen niet erg overtuigd zijn van hun eigen politieke kunnen. Slechts een derde is het (erg) eens met de

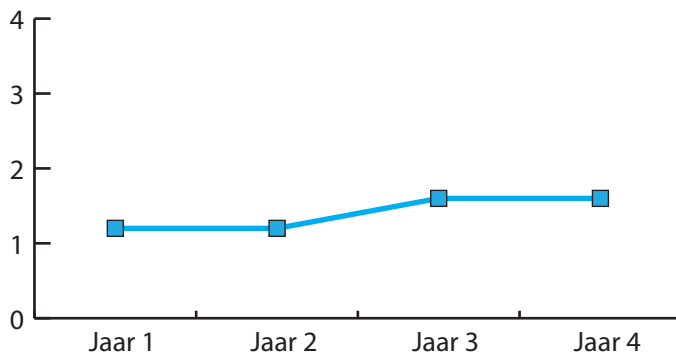

Figuur 3.1 Intern politiek zelfvertrouwen onder vierdeklassers

stellingen dat zij de meeste politieke onderwerpen zonder problemen begrijpen of dat zij veel van de politiek snappen, terwijl meer dan een derde het hier (erg) mee oneens is. Ook schat maar een klein deel (ongeveer 15%) van de vierdeklassers in dat zij meer over politiek weten dan de meeste klasgenoten. De helft is het zelfs (erg) oneens met deze stelling. Het beperkte politieke zelfvertrouwen blijkt verder uit de antwoorden op de stelling over werken in de politiek. Ruim zestig procent denkt dat zij later (helemaal) niet in de politiek kunnen werken, tegen ongeveer 13% die dat wel denkt.

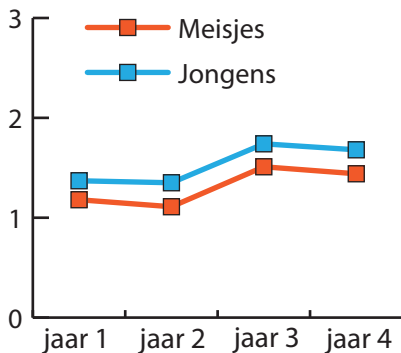
In figuur 3.2 is de ontwikkeling van intern politiek zelfvertrouwen over de jaren heen afgebeeld. Er heeft zich ten opzichte van een jaar eerder geen stijging of daling voorgedaan: het intern politiek zelfvertrouwen van vierdeklassers is op hetzelfde niveau gebleven als in de derde klas. Wel is het intern politiek zelfvertrouwen van derde- en vierdeklassers hoger dan toen ze in de eerste en tweede klas zaten.

Figuur 3.2
Gemiddeld intern politiek zelfvertrouwen per jaar

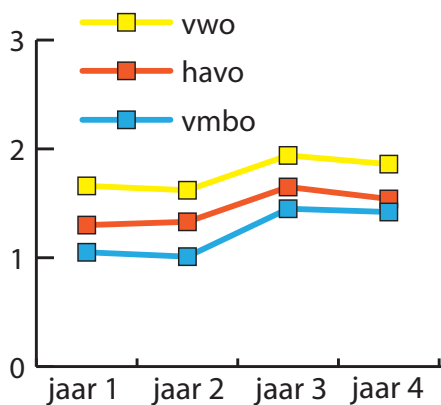
Uitsplitsing in deelgroepen

Is het intern politiek zelfvertrouwen verschillend voor verschillende groepen leerlingen? Uit figuur 3.3 blijkt allereerst dat jongens in het vierde jaar, net als in eerdere jaren, meer vertrouwen hebben in hun politieke kunnen dan meisjes. Dit verschil is stabiel; in het vierde jaar is het verschil niet groter of kleiner dan in eerdere jaren.

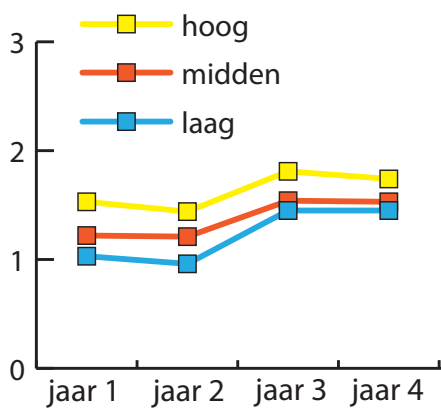
Figuur 3.3
Intern politiek zelfvertrouwen per jaar, uitgesplitst naar geslacht

In figuur 3.4 is de ontwikkeling van intern politiek zelfvertrouwen uitgesplitst naar opleidingstype. In het vierde jaar hebben leerlingen op het vwo nog steeds meer vertrouwen in hun politieke kunnen dan leerlingen op de havo, die op hun beurt weer meer vertrouwen hebben dan leerlingen op het vmbo. Deze opleidingsverschillen zijn in het vierde jaar niet veranderd ten opzichte van een jaar eerder.

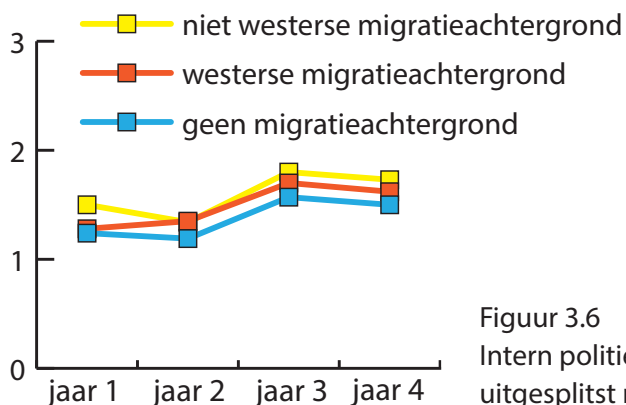
Figuur 3.4 Intern politiek zelfvertrouwen per jaar, uitgesplitst naar opleidingstype

Figuur 3.5 laat zien dat vierdeklassers met een hoge sociaaleconomische achtergrond meer intern politiek zelfvertrouwen hebben dan vierdeklassers met een midden of lage sociaaleconomische achtergrond. Vergeleken met een jaar eerder is ook dit verschil niet veranderd.

Figuur 3.5 Intern politiek zelfvertrouwen per jaar, uitgesplitst naar sociaaleconomische achtergrond

Tot slot maken we een uitsplitsing naar migratieachtergrond. Figuur 3.6 laat zien dat vierdeklassers met een niet-westerse migratieachtergrond meer intern politiek zelfvertrouwen hebben dan vierdeklassers met een westerse migratieachtergrond of zonder migratieachtergrond. Ook hier zien we geen verandering ten opzichte van de derde klas.

Figuur 3.6
Intern politiek zelfvertrouwen per jaar
uitgesplitst naar migratieachtergrond

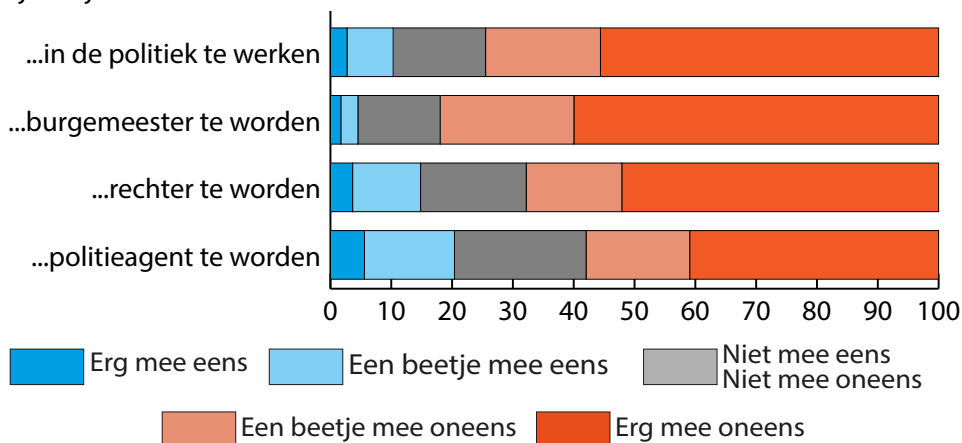
3.3 Politieke ambitie

In het tweede deel van dit hoofdstuk kijken wij naar politieke ambitie. Politieke ambitie gaat over de motivatie en interesse om in de politiek te werken. Er is aan jongeren gevraagd in hoeverre het hen leuk lijkt om later in de politiek te werken. Daarnaast is gevraagd in hoeverre het hen leuk lijkt om later burgemeester, rechter of politieagent te worden. Op die manier kan de aantrekkelijkheid van verschillende (politiek-georiënteerde) beroepen met elkaar worden vergeleken. Voor elk beroep konden jongeren antwoorden op een vijfpunts Likert schaal, van ‘erg mee oneens’ tot ‘erg mee eens’. De vragen zijn zowel in jaar 2 als in jaar 4 van de middelbare school voorgelegd.

Het vierde jaar en ontwikkeling sinds de voorgaande jaren

De mate waarin jongeren interesse hebben in de verschillende beroepen is samengevat in figuur 3.7. Wat allereerst opvalt is dat vierdeklassers over het algemeen

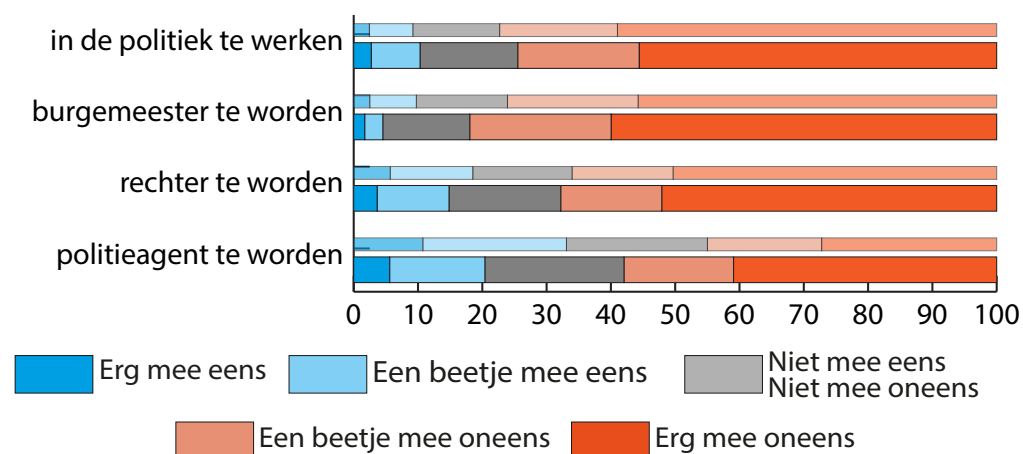
Het lijkt mij leuk om...

Figuur 3.7 Politieke ambitie onder vierdeklassers

niet erg geïnteresseerd zijn in een carrière als politicus, rechter, politieagent of burgemeester. Gemiddeld zeventig procent van de leerlingen is het (erg) oneens met de stellingen die daar betrekking op hebben; iets meer dan tien procent is het hier (erg) mee eens. Als we kijken naar de specifieke beroepen, blijkt dat bijna drie kwart van de leerlingen het niet leuk lijkt om in de politiek te werken. Verder ziet bijna zeventig procent het niet zitten om rechter te worden. Het beroep van politieagent komt relatief gezien het beste uit de verf: ‘slechts’ bijna zestig procent is het (erg) oneens met deze stelling. Tot slot is het beroep van burgemeester het minst in trek: meer dan tachtig procent van de vierdeklassers is het (erg) oneens met de stelling.

De leerlingen kregen deze vragen niet alleen in het vierde jaar voorgelegd, maar ook al in het tweede jaar. De ontwikkeling van de tweede naar de vierde klas is afgebeeld in figuur 3.8. Van de vier beroepen, is het beroep van politicus het enige waar een stijging is waar te nemen: het lijkt jongeren in de vierde klas van de middelbare school gemiddeld genomen leuker om later in de politiek te werken dan jongeren in de tweede klas. Wat verder opvalt is dat een carrière als politieagent of burgemeester minder populair is onder vierdeklassers dan twee jaar

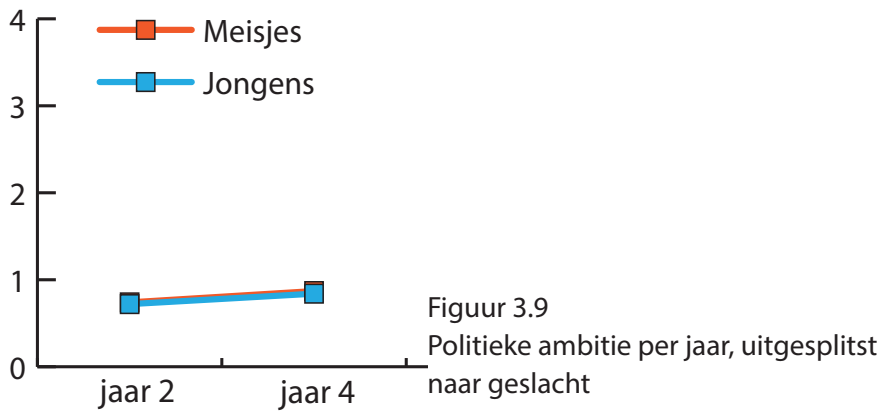

eerder. Wat betreft de interesse voor een beroep als rechter is er geen verschil tussen de twee jaren.

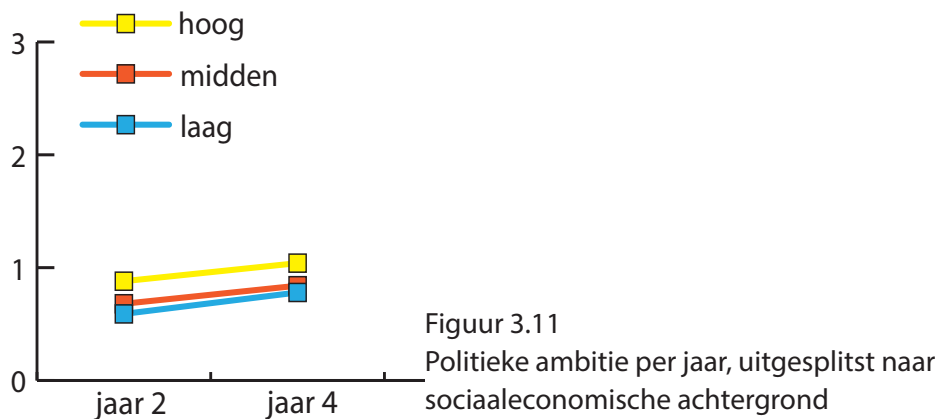
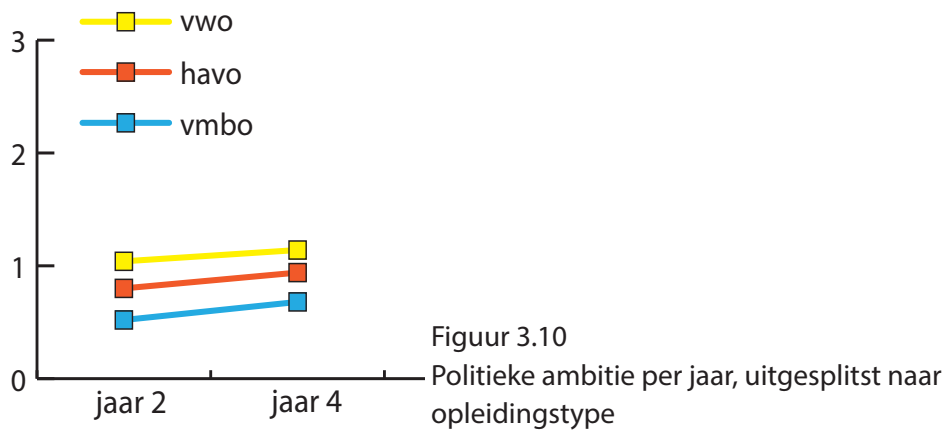
Figuur 3.8 Gemiddelde politieke ambitie, jaar 2 (smalle balk) en jaar 4 (brede balk)

Uitsplitsing in deelgroepen

We kijken daarnaast of politieke ambitie verschilt tussen verschillende groepen jongeren. Wederom passeren geslacht, opleidingstype, sociaaleconomische achtergrond en migratieachtergrond de revue. Voor deze uitsplitsing kijken we specifiek naar de interesse in een politieke loopbaan, en laten we de (on)aantrekkelijkheid van beroepen van rechter, politieagent en burgemeester achterwege.

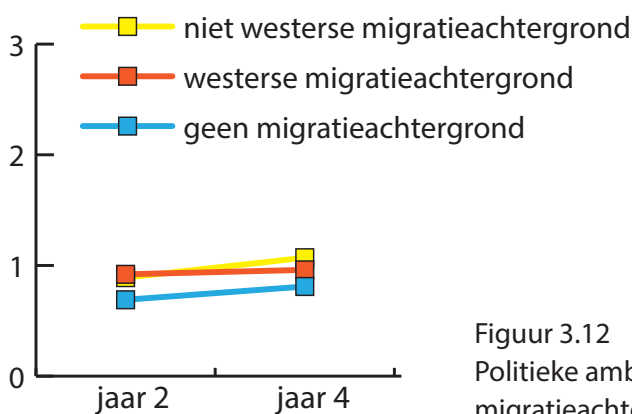

We starten met geslacht. Zoals we in figuur 3.9 zien is er zowel in de tweede als in de vierde klas geen verschil in de mate waarin jongens en meisjes een politieke carrière ambiëren.

Figuur 3.10 geeft de mate van politieke ambitie uitgesplitst naar opleidingstype weer. Zowel in het tweede jaar, als in het vierde jaar hebben leerlingen op het vwo meer politieke ambitie dan op de havo, die op hun beurt weer meer politieke ambitie hebben dan leerlingen op het vmbo. Deze verschillen zijn qua grootte niet veranderd van het tweede naar het vierde jaar.

In figuur 3.11 zien we dat leerlingen met een hoge sociaaleconomische achtergrond het in de tweede klas leuker lijkt om later in de politiek te werken dan leerlingen met een lage sociaaleconomische achtergrond. In de vierde klas hebben leerlingen met een hoge sociaaleconomische achtergrond meer politieke ambitie dan zowel leerlingen met een lage sociaaleconomische achtergrond als leerlingen uit de middelste categorie. De grootte van de verschillen zijn van het tweede naar het vierde jaar niet veranderd.

Figuur 3.12
Politieke ambitie per jaar, uitgesplitst naar migratieachtergrond

Tot slot toont figuur 3.12 politieke ambitie uitgesplitst naar migratieachtergrond. We zien in de tweede klas dat leerlingen met een westerse of niet-westerse migratieachtergrond meer politieke ambitie hebben dan leerlingen zonder migratieachtergrond. Onder vierdeklassers is het verschil tussen leerlingen met een westerse migratieachtergrond en leerlingen zonder migratieachtergrond echter weggefallen. In de vierde klas hebben dus alleen nog leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond meer politieke ambitie dan leerlingen zonder migratieachtergrond. De grootte van dit verschil is hetzelfde gebleven.

3.4 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben wij gekeken naar de ‘input’ zijde van politieke vertegenwoordiging. Centraal stond de vraag in welke mate vierdeklassers zich bij machte voelden om deel te nemen aan het democratische proces, en in welke mate

zij zelf een politieke carrière ambiëren. Uit de resultaten blijkt dat jongeren in de vierde klas over het algemeen niet veel vertrouwen hebben in hun eigen politieke kunnen, en weinig interesse hebben in een politieke carrière. Het goede nieuws is dat hun politieke ambitie van het tweede naar het vierde jaar wel is toegenomen.

Bovendien is het hoopgevend dat er zowel in de tweede klas als in de vierde klas geen verschillen zijn in politieke ambitie tussen jongens en meisjes. Jongens hebben wel meer vertrouwen in hun eigen politieke kunnen. Deze bevinding staat ten dele haaks op de huidige politieke situatie, waarin vrouwen sterk ondervertegenwoordigd zijn in politieke ambten. Het is interessant om na te gaan wanneer, en waarom, er verschillen in politieke ambitie ontstaan, of dat in de nabije toekomst de vertegenwoordiging van vrouwen in de politiek stijgt.

Hetzelfde geldt voor migratieachtergrond. Wij hebben gezien dat vierdeklassers met een niet-westerse migratieachtergrond meer vertrouwen hebben in hun eigen politieke kunnen en meer interesse hebben in een politieke carrière dan vierdeklassers met een westerse migratieachtergrond of zonder migratieachtergrond. Vandaag de dag zijn personen met een migratieachtergrond echter ondervertegenwoordigd in de politieke arena. Ook daarvoor geldt dat het interessant is om te zien of deze bevinding zich gaat vertalen naar meer politieke vertegenwoordigers met een niet-westerse migratieachtergrond of dat de gevonden verschillen later in de adolescentie veranderen.

De bevindingen wat betreft opleidingstype en sociaaleconomische achtergrond zijn wel in lijn met de huidige politieke situatie: vierdeklassers op het vwo hebben meer intern politiek zelfvertrouwen en politieke ambitie dan op de havo, die op hun beurt weer meer politiek zelfvertrouwen en politieke ambitie hebben dan vmbo'ers. Tot slot hebben leerlingen met een meer begunstigde sociaaleconomische achtergrond in de vierde klas meer intern politiek zelfvertrouwen en ambiëren vaker een politieke carrière dan leerlingen uit de middelste en laagste categorie.

Literatuur

Aaldering, L. (2017). Political Representation and Educational Attainment: Evidence from the Netherlands. *Political Studies*, 65(1), 4–23.

Balch, G. I. (1974). Multiple Indicators in Survey Research: The Concept “Sense of Political Efficacy”. *Political Methodology*, 1(2), 1–43.

Bovens, M., & Wille, A. (2011). *Diplomademocratie - Over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Amsterdam: Prometheus.

Craig, S. C., Niemi, R. G., & Silver, G. E. (1990). Political Efficacy and Trust: A Report on the NES Pilot Study Items. *Political Behavior*, 12(3), 289–314.

Levy, B. L. M., & Akiva, T. (2019). Motivating Political Participation Among Youth: An Analysis of Factors Related to Adolescents' Political Engagement. *Political Psychology*, 40(5), 1039–1055.

Mansbridge, J. (1999). Should Blacks Represent Blacks and Women Represent Women? A Contingent "Yes." *The Journal of Politics*, 61(3), 628–657.

Parlementair Documentatie Centrum. (2023a). *Vrouwen in de Tweede Kamer*. https://www.parlement.com/id/vh8lnhrre0zv/vrouwen_in_de_tweede_kamer

Parlementair Documentatie Centrum. (2023b). *Opleidingsniveau Tweede Kamerleden*. https://www.parlement.com/id/vk6bd3xy9nl2/opleidingsniveau_tweede_kamerleden

Shore, J. (2020). How Social Policy Impacts Inequalities in Political Efficacy. *Sociology Compass*, 14(5), e12784.

4 Democratische dilemma's

Twan Huijsmans & Herman van de Werfhorst

In dit hoofdstuk:

- De eerder ingezette trend naar een voorkeur voor meer privacy boven veiligheid neemt toe. Dit geldt in het bijzonder voor vwo-leerlingen die in eerste instantie minder geneigd waren om privacy boven veiligheid te plaatsen. De verschillen tussen opleidingsgroepen nemen af. Ook andere groepsverschillen in de voorkeur voor privacy boven veiligheid nemen af.
- Er ontstaat over de leerjaren een steeds sterkere voorkeur om 'alles te kunnen zeggen wat je denkt', zonder daarbij rekening te moeten houden met anderen. Deze trend zet zich door in het vierde leerjaar, en is sterker onder jongens dan onder meisjes.
- Ook ontstaat een sterkere voorkeur om de eigen zin te krijgen in plaats van zich aan regels te houden, hoewel jongeren nog steeds vrij sterk geneigd zijn om de regels te volgen. Vwo-leerlingen hebben het meest de neiging om zich aan regels te houden.
- Leerlingen hebben liever wetten die goed zijn voor zoveel mogelijk mensen dan wetten die goed zijn voor henzelf, maar er is in het vierde jaar een lichte trend naar egocentrischer voorkeuren, vooral onder jongens.
- Leerlingen vinden over het algemeen dat de inkomensverschillen in Nederland kleiner moeten worden. Wel is men over de jaren (iets) meer geneigd om grotere inkomensverschillen te accepteren. In het vierde leerjaar staan vwo-leerlingen minder tolerant tegenover ongelijkheid ten opzichte van het voorgaande jaar en ten opzichte van de andere opleidingsgroepen. Jongens ontwikkelen een sterkere tolerantie tegenover inkomensongelijkheid dan meisjes.
- Jongeren vinden de Nederlandse wet belangrijker dan regels van God, en die voorkeur wordt sterker over de jaren. Echter, na een toename van de voorkeur voor de Nederlandse wet onder jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond in jaar 3, is er een lichte kentering in het vierde leerjaar, waardoor verschillen met andere groepen zijn toegenomen.

4.1 Inleiding

De vorming van democratische kernwaarden gaat gepaard met het beter begrijpen van mogelijke dilemma's die zich in de democratische rechtsstaat kunnen voordoen. Burgers moeten vaak een afweging maken tussen belangen en het vergt kennis en inzichten om deze afwegingen goed te kunnen maken. Het

is daarom van belang om te onderzoeken hoe jongeren hun afwegingen maken in verschillende dilemma's. Betekent vrijheid van meningsuiting dat men alles moet kunnen zeggen wat men denkt, of zou men moeten voorkomen dat anderen gekwetst worden? Is men geneigd om privacy boven veiligheid te stellen? Moeten mensen met een migratieachtergrond zich aanpassen aan de Nederlandse cultuur, of mogen zij hun eigen cultuur behouden?

In dit hoofdstuk bestuderen we verschillende democratische dilemma's en onderzoeken we trends in de voorkeuren van jongeren tussen de eerste en de vierde klas van het voortgezet onderwijs. We kijken specifiek naar verschillen tussen leerlingen van verschillende opleidingsniveaus (vmbo, havo + havo/vwo + breed, en vwo) en uit verschillende sociaaleconomische milieus (laag, midden, hoog). Verder kijken we naar verschillen tussen leerlingen op basis van migratieachtergrond (westers, niet-westers, geen), en verschillen tussen jongens en meisjes. In navolging van de eerdere jaarrapporten bekijken we zeven democratische dilemma's (Appendix 4.1). In Appendix 4.2 staat een korte uitleg van het onderliggende statistische model en de variabelenconstructie.

4.2 Algemene trends

Welke ontwikkelingen zien we in de afwegingen van jongeren ten aanzien van deze democratische dilemma's? Een aantal trends die in voorgaande jaren al waren ingezet volgen het reeds ingezette patroon.

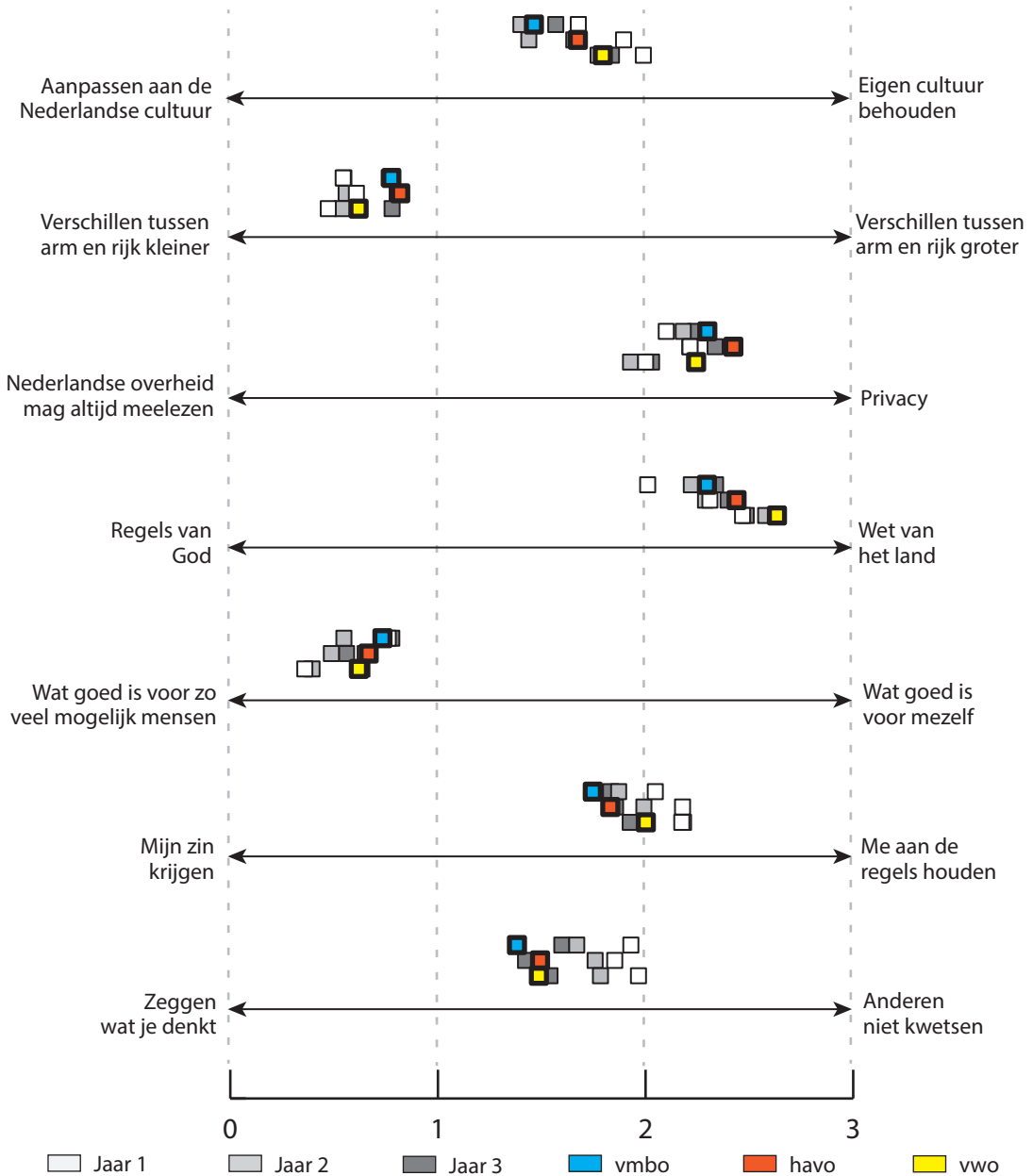
In het vorige jaarrapport noteerden we al dat jongeren steeds meer geneigd zijn tot 'egoïstische keuzes': zeggen wat je denkt in plaats van anderen niet kwetsen. Je zin krijgen in plaats van je aan de regels houden. Wetten die goed voor mezelf zijn in plaats van voor zoveel mogelijk mensen. Privacy boven veiligheid. In psychologisch onderzoek naar de geneigdheid om geld te delen is dezelfde ontwikkeling tijdens de adolescentie te zien (Lehman et al. 2009). Mogelijkerwijs hangt dit samen met de puberteit (Geboers et al., 2015; Pfeifer & Berkman, 2018). Onderzoek toont aan dat een meer hedonistische moraal toeneemt in de midden-adolescentiefase (Smetana & Turiel, 2006). Hierbij moet overigens wel worden aangetekend dat, ondanks deze trends, de schaalwaarden nog steeds vrij sterk aan de 'sociale' kant zitten.

Over de schooljaren zien we een toenemende acceptatie van de Nederlandse wet boven de regels van God. Een uitzondering vormt de groep leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond: de trend om meer geneigd te zijn om de Nederlandse wet te prefereren boven de regels van God draait in het vierde schooljaar om. Onder hen neemt de voorkeur voor regels van God licht toe.

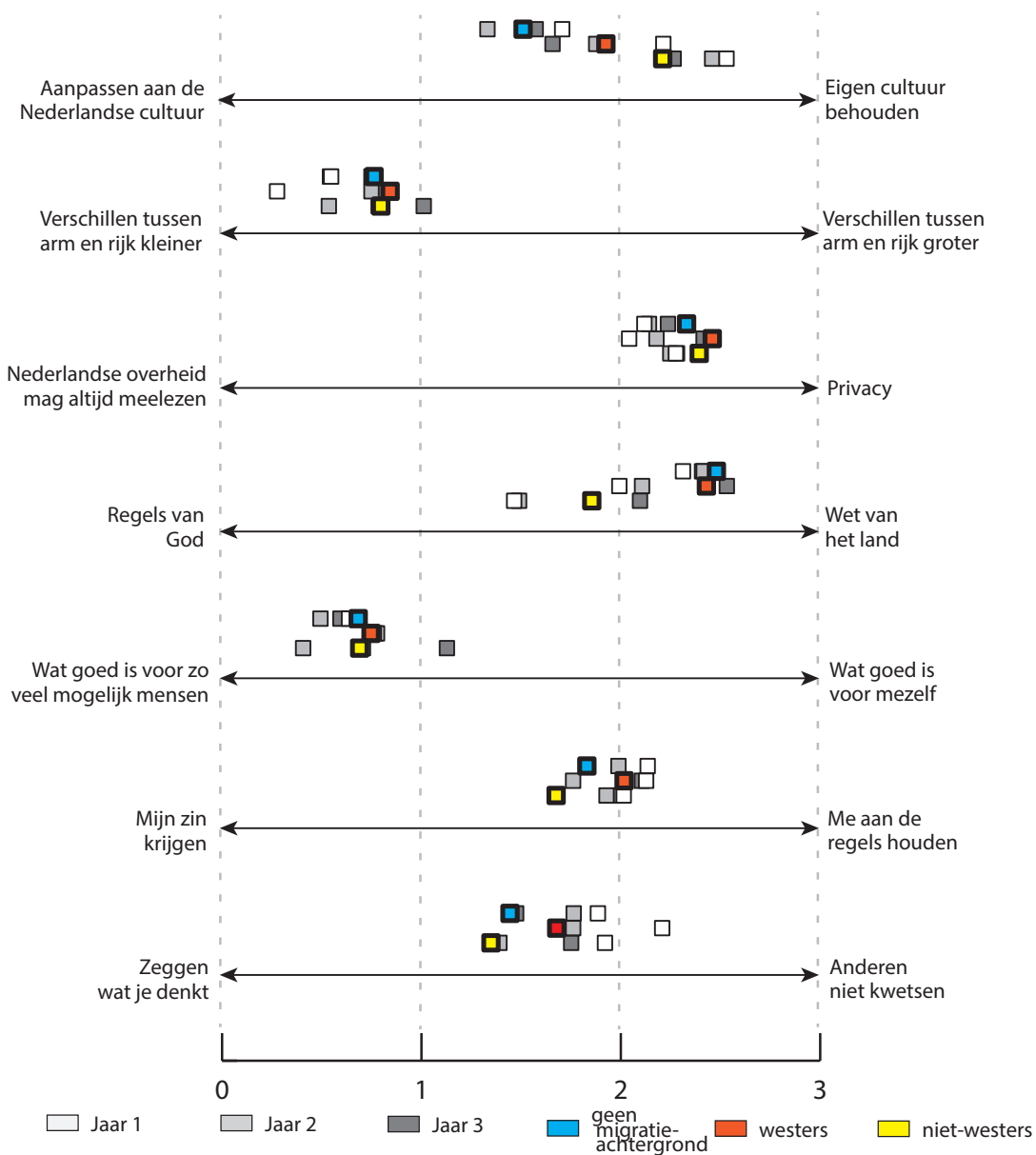
4.3 Ontwikkelingen naar opleidingsniveau

In figuur 4.1 staan de resultaten uitgesplitst naar schoolniveau van de leerlingen (het schoolniveau waarin de leerling in het eerste leerjaar zat). Zoals hierboven

al werd geschetst, zijn leerlingen zich in de eerste drie jaren van het voortgezet onderwijs steeds bewuster geworden van hun eigen positie en hun eigen belang. Dat betekent een grotere weging van alles kunnen zeggen wat je wilt, van een grotere wens om de eigen zin te krijgen, en een groter belang te hechten aan privacy boven veiligheid. Deze trends zagen we bij alle schoolniveaus, maar

Figuur 4.1 Zeven democratische dilemma's naar opleidingsniveau

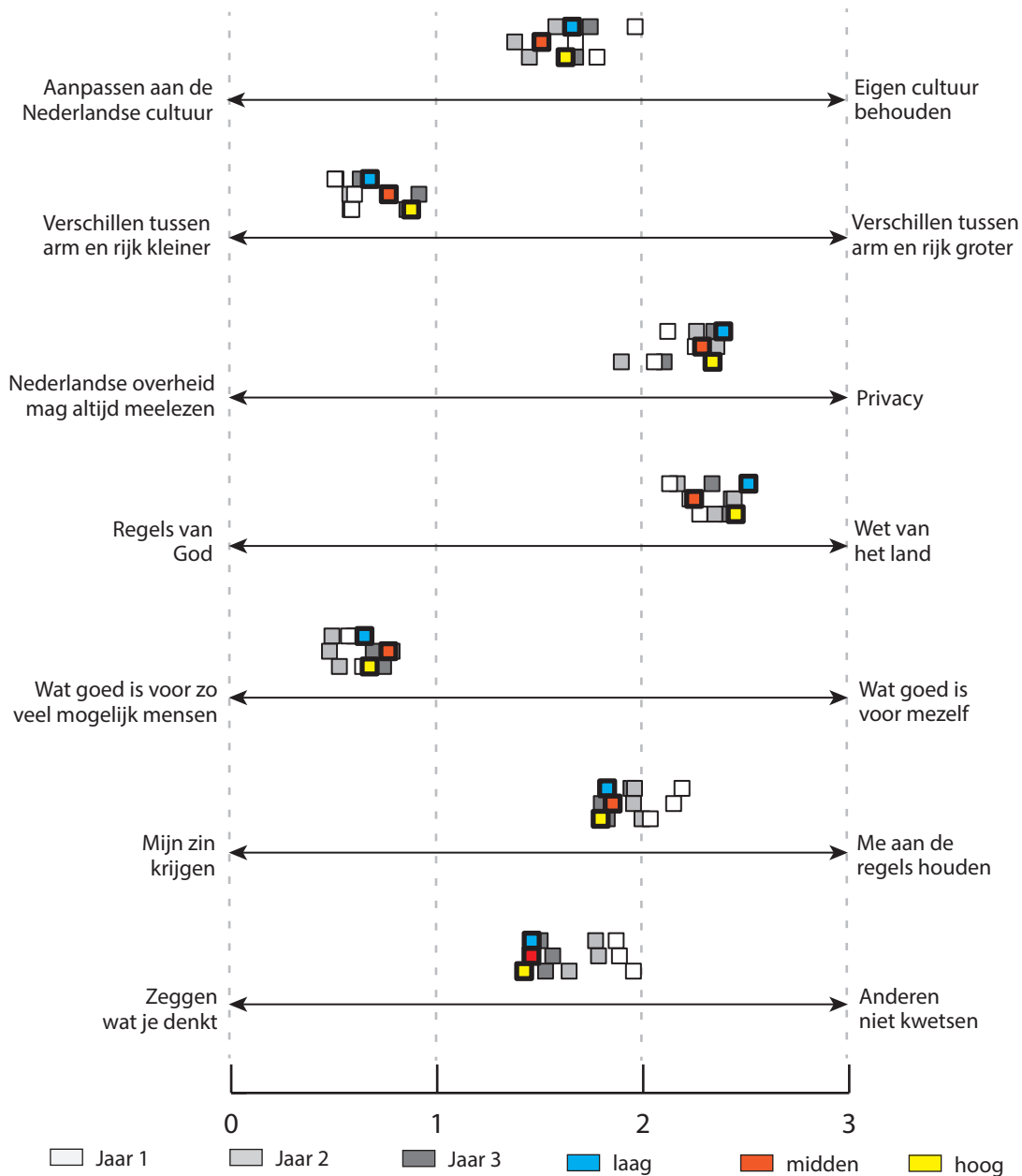
Figuur 4.2 Zeven democratische dilemma's naar migratieachtergrond

wel iets sterker onder vmbo-leerlingen. In het vierde jaar zien we dat de trends zich grotendeels voortzetten met enkele kleine verschillen tussen de schoolniveaus. Vwo-leerlingen geven in jaar 4 in sterkere mate aan dat het belangrijker is om zich aan de regels te houden dan om hun zin te krijgen, vergeleken met vmbo-leerlingen. De verschillen tussen opleidingsniveaus zijn daarmee iets toegenomen in het vierde jaar. Voor het dilemma tussen privacy en veiligheid geldt het tegenovergestelde voor vwo-leerlingen. Ze hechten een sterker belang aan privacy ten opzichte van jaar 3 en verschillen hierin niet langer van de andere opleidingsniveaus.

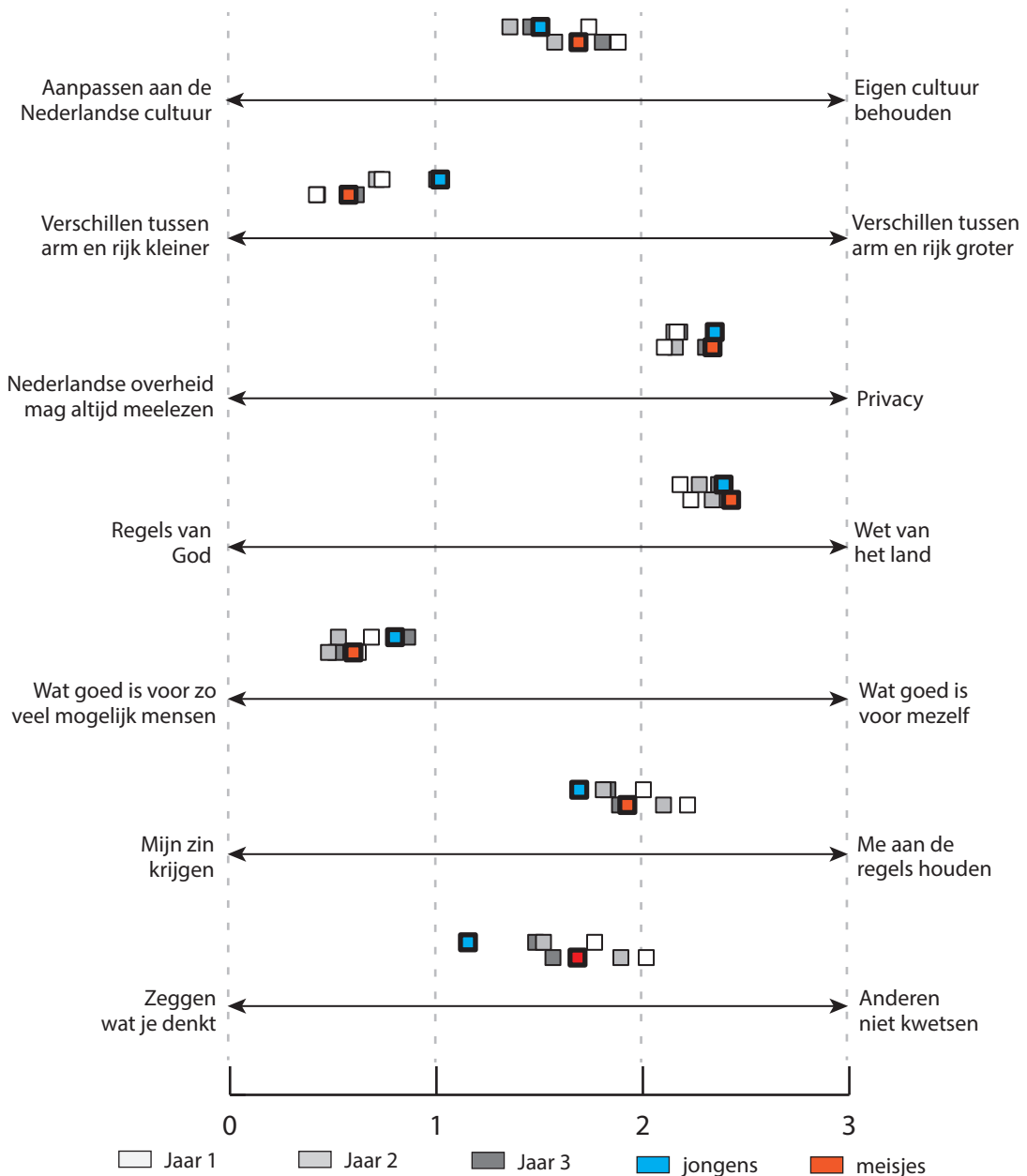
Leerlingen willen over het algemeen minder inkomensongelijkheid, maar over de eerste drie jaren ontstond wel steeds meer acceptatie van (grote) inkomensverschillen. In het vierde jaar is die trend gekeerd voor vwo-leerlingen. Zij vinden in sterkere mate dat inkomensverschillen kleiner moeten worden ten opzichte van de andere groepen. Voor vmbo- en havo/vwo-leerlingen bleef de mate van acceptatie gelijk. Verschillen tussen opleidingsniveaus in opvattingen over de multiculturele samenleving zijn opvallend stabiel over de jaren: vmbo-leerlingen vinden ook in jaar 4 in sterkere mate dat migranten zich moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur vergeleken met vwo-leerlingen.

4.4 Ontwikkelingen naar migratieachtergrond

Figuur 4.2 toont de resultaten naar migratieachtergrond. De trends en gemiddelde scores op de geschetste dilemma's zijn niet voor alle groepen dezelfde. De trends onder jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond wijken op drie dilemma's enigszins af van de jongeren met een westerse migratieachtergrond en jongeren zonder migratieachtergrond. Ze kiezen in jaar 4 in sterkere mate voor het niet kwetsen van anderen en voor wat goed is voor zoveel mogelijk mensen ten opzichte van jaar 3. Tegelijkertijd kiezen ze in jaar 4 vaker voor hun zin krijgen versus zich aan de regels houden. Op dit punt verschillen ze daardoor in jaar 4 van jongeren met een westerse migratieachtergrond. Op twee andere dilemma's zijn verschillen in de scores met de andere twee groepen vergelijkbaar met voorgaande jaren. Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond vinden de regels van God (versus de Nederlandse wet) belangrijker dan de andere twee groepen. In de eerste drie jaren werd bij niet-westerse jongeren weliswaar een trend gevonden naar sterkere onderschrijving van de Nederlandse wet, maar die trend heeft zich niet doorgezet. Daarnaast vinden jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond in sterkere mate dat migranten hun eigen cultuur mogen behouden, maar de verschillen met de andere groepen lijken ieder jaar iets minder groot te worden.

Figuur 4.3 Zeven democratische dilemma's naar sociaaleconomische achtergrond

Figuur 4.4 Zeven democratische dilemma's naar geslacht

4.5 Ontwikkelingen naar sociaaleconomische achtergrond

In figuur 4.3 staan de resultaten uitgesplitst naar sociaaleconomische achtergrond. De hierboven reeds geschetste algemene trends variëren weinig tussen sociale milieus, en verschillen zijn over het algemeen erg klein. Ten aanzien van het dilemma tussen veiligheid en privacy zien we dat de verschillen uit jaar 1 en 2 inmiddels geheel zijn verdwenen. Jongeren uit een hoog sociaal milieu hechtten in jaar 1 en 2 nog relatief veel belang aan veiligheid, maar hechten in jaar 4 evenveel belang aan privacy als jongeren uit midden en lage sociale milieus. Jongeren uit de hoogste en laagste groep zijn in het vierde jaar iets minder negatief geworden over inkomensongelijkheid, terwijl het omgekeerde geldt voor de middengroep. Net als in de andere jaren blijft de laagste sociaaleconomische groep wel negatiever tegenover inkomensongelijkheid vergeleken met de hoogste groep.

4.6 Ontwikkelingen naar geslacht

In figuur 4.4 staan de resultaten uitgesplitst naar geslacht. Enkele van de algemene trends die hierboven werden beschreven, doen zich in gelijke mate voor onder jongens en meisjes. Er zijn echter een aantal opvallende verschillen. Voor jongens zet de trend richting het maken van meer egoïstische keuzes in het eerste dilemma door: een grotere weging van alles kunnen zeggen wat je wilt versus anderen niet kwetsen ten opzichte van jaar 3. Bij meisjes zien we geen verschil met jaar 3. Zij wegen in jaar 4 'anderen niet kwetsen' zwaarder dan de jongens. Dit verschil tussen jongens en meisjes is ook zichtbaar bij twee vergelijkbare dilemma's: bij jongens zien we een grotere weging om de eigen zin te krijgen, en een grotere weging van wetten die goed zijn voor henzelf versus wetten die goed zijn voor andere mensen. Dit is opvallend omdat de verschillen grotendeels leken te zijn verdwenen in jaar 3, maar in jaar 4 blijkt dat jongens weer sterker geneigd zijn om voor de zelf-georiënteerde keuzes binnen de dilemma's te kiezen dan meisjes. Hoewel leerlingen zich over het algemeen nog steeds uitspreken voor een kleinere inkomensongelijkheid, blijft de tolerantie voor grotere inkomensongelijkheid het sterkst onder jongens. Net als in voorgaande jaren vinden meisjes ook in jaar 4 in sterkere mate dat inkomensongelijkheid kleiner moet worden dan jongens. Waar we in jaar drie nog zagen dat jongens minder tolerant waren ten opzichte van het behouden van de eigen cultuur van migranten, zien we die genderverschillen in jaar 4 nauwelijks terug.

4.7 Conclusie

Over het algemeen zien we dat de trends die we in het vorige jaarrapport beschreven zich doorzetten. Leerlingen zijn steeds meer op hun eigen welzijn gericht: ze willen zich minder aan de regels houden, willen wetten die vooral goed zijn voor henzelf, willen meer kunnen zeggen wat ze denken, en onderschrijven

in toenemende mate het belang van privacy. Voor een deel zijn deze resultaten te verklaren vanuit theorieën over de puberteit: juist in deze levensfase ontwikkelen jongeren een besef van hun plek in de wereld, krijgen beter zicht op hun belang en dat van volwassenen, en zijn ze minder geneigd om zich conformistisch te gedragen (Geboers et al., 2015; Pfeifer & Berkman, 2018). Het is belangrijk om te benadrukken dat leerlingen over het algemeen nog steeds geneigd zijn om het collectieve belang te zien: men onderschrijft dat wetten vooral goed moeten zijn voor zoveel mogelijk mensen, men prefereert in grote mate de wet in Nederland boven de regels van God, en men heeft een voorkeur voor minder inkomensongelijkheid in plaats van meer.

We zien enkele kleine verschillen tussen groepen in de mate waarin deze trends zich doorzetten. Terwijl de trend richting meer egoïstische keuzes zich in jaar 4 doorzet voor jongens, stagneert deze voor meisjes. Leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond hechten in jaar 4 iets meer belang aan de regels van God en verschillen daarin sterker van de andere twee groepen dan in voorgaande jaren. Andere verschillen nemen juist af: het belang van privacy groeit onder alle groepen jongeren en hierin zijn verschillen uit eerdere jaren nagenoeg verdwenen. De meeste verschillen bij andere dilemma's tussen schoolniveaus, jongens en meisjes, en tussen leerlingen met en zonder migratieachtergrond blijven echter stabiel en zijn relatief klein. Sociaaleconomische achtergrond hangt (binnen schoolniveaus) nauwelijks samen met de keuzes in democratische dilemma's.

Literatuur

Berry, J. W. (1997). Immigration, Acculturation, and Adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), 5–34.

Geboers, E., Geijsel, F., Admiraal, W., Jorgensen, T., & Ten Dam, G. (2015). Citizenship development of adolescents during the lower grades of secondary education. *Journal of Adolescence*, 45, 89–97.

Hillekens, J., Baysu, G., & Phalet, K. (2023). Multiple pathways of integration: Acculturative change and associations with school adjustment in immigrant-origin adolescents. *Child Development*, 94(2), 544–562.

Leman, P. J., Keller, M., Takezawa, M., & Gummerum, M. (2009). Children's and Adolescents' Decisions about Sharing Money with Others. *Social Development*, 18(3), 711–727.

Pfeifer, J. H., & Berkman, E. T. (2018). The Development of Self and Identity in Adolescence: Neural Evidence and Implications for a Value-Based Choice Perspective on Motivated Behavior. *Child Development Perspectives*, 12(3),

158-164.

Smetana, J. G., & Turiel, E. (2006). Moral Development During Adolescence. In *Blackwell Handbook of Adolescence* (pp. 247-268). John Wiley & Sons, Ltd.

Appendix 1. Zeven dilemma's

Ik vind dat je alles moet kunnen zeggen wat je denkt, ook als anderen zich daardoor gekwetst voelen.	Ik vind dat je niet alles moet kunnen zeggen wat je denkt, omdat je daardoor de gevoelens van anderen kan kwetsen
Ik vind het belangrijk om mijn zin te krijgen, ook al houd ik me daardoor niet aan de regels.	Ik vind het belangrijk om me aan de regels te houden, ook als dat betekent dat ik daardoor mijn zin niet krijgt.
Ik vind het belangrijk dat een wet goed is voor zoveel mogelijk mensen.	Ik vind het belangrijk dat een wet goed is voor mijzelf.
Ik vind dat in Nederland de regels van God belangrijker moeten zijn dan de wet van het land.	Ik vind dat de wet in Nederland belangrijker moet zijn dan de regels van God.
Ik vind dat de Nederlandse overheid altijd mag meelesen met de berichten op mijn telefoon, als het daardoor veiliger wordt in Nederland.	Ik vind dat de Nederlandse overheid nooit mag meelesen met de berichten op mijn telefoon, ook al zou het daardoor veiliger worden in Nederland.
De verschillen tussen arme en rijke mensen moeten kleiner worden.	De verschillen tussen arme en rijke mensen mogen groter worden.
Mensen die niet in Nederland geboren zijn moeten zich aanpassen aan de Nederlandse cultuur.	Mensen die niet in Nederland geboren zijn mogen in Nederland hun eigen cultuur behouden.

Appendix 2. Uitleg statistisch model

De figuren in dit hoofdstuk zijn weergaven van voorspelde scores op de zeven dilemma's vanuit groeicurve-modellen op de panelgegevens van de eerste drie waves van het ADKS. In deze modellen zijn waves (=schooljaren) genest binnen individuen, en wordt de trend over schooljaren gemodelleerd afzonderlijk per subgroep (naar opleiding, migratieachtergrond, sociaaleconomische achtergrond, en geslacht). Per subgroep-analyse is een apart model geschat, waarbij de overige kenmerken wel als controlevariabelen zijn opgenomen, maar waarvan het effect niet varieert over schooljaren. De gerapporteerde verschillen naar opleidingsniveau van de leerlingen zijn dus bijvoorbeeld niet gecontamineerd door sociale of migratieachtergrond, en vice versa. Tevens is een random slope van wave opgenomen, waarmee ongemeten individuele variaties in ontwikkelingen over de tijd worden weg gefilterd. De data zijn gewogen op individueel niveau per wave.

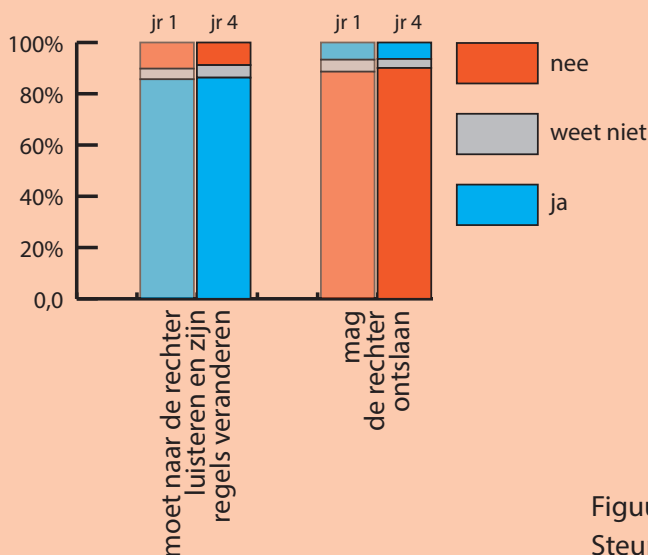
Migratieachtergrond is gemeten naar westers of niet-westers, eerste en tweede-generatieleerlingen gecombineerd. Sociaaleconomische achtergrond is gemeten via een combinatie van twee onderdelen: het aantal boeken thuis, en hoe rijk de leerlingen hun gezin inschatten ten opzichte van andere gezinnen (op een schaal van 0 "veel minder rijk" tot 4 "veel rijker"). We nemen in eerste instantie de sociaaleconomische positie in het eerste schooljaar, en vullen dit aan uit latere jaren als de gegevens uit eerdere leerjaren ontbreken. Een gecombineerde schaal is opgedeeld in drie min of meer gelijke groepen, laag, midden, en hoog (tertielen). Geslacht is binair geoperationaliseerd.

Dilemma: De onafhankelijke rechtspraak

Jaap van Slageren

Een scheiding der machten is voor een functionerende democratische rechtstaat een belangrijk principe. Hoewel in Nederland de scheiding niet zo strikt is als Montesquieu ooit had bedacht, is er wel een duidelijke grens tussen de politiek (wetgevende en uitvoerende macht) en de rechter (rechtsprekende macht). Kort gezegd mag de politiek geen invloed uitoefenen op de rechtspraak, terwijl de rechter geen wetten of uitvoering mag vormgeven.

In het vierde jaar hebben we, net zoals in het eerste jaar (Thijs et al., 2019), onderzocht in hoeverre jongeren de scheiding tussen de onafhankelijke rechtspraak en de politiek ondersteunen. Deze steun is bekeken door middel van een tweetal vragen. In de eerste vraag wordt een situatie voorgelegd van een conflict tussen de minister-president en de rechtsprekende macht. De vraag luidt: 'De minister-president heeft nieuwe regels voor Nederland bedacht. De Nederlandse rechter zegt dat deze regels niet mogen volgens de wet. Wat vind jij dat de minister-president moet doen?'. Vervolgens konden de jongeren aangeven of ze vinden dat de minister-president naar de rechter moet luisteren, of zijn regels gewoon zou moeten kunnen doorvoeren. Daarnaast werd gevraagd of de jongeren vinden dat de minister-president een rechter zou mogen ontslaan omdat de rechter iets zegt wat de minister-president niet uitkomt. De resultaten voor de twee vragen in zowel jaar 1 als jaar 4 worden weergegeven in figuur 1.

Figuur 1.

Steun voor onafhankelijke rechtspraak

Uit de resultaten blijkt een zeer grote steun voor onafhankelijke rechtspraak. Van de vierdeklassers vindt 86% dat de minister-president naar de rechter moet luisteren. Maar liefst 90% van deze jongeren geeft aan dat de minister-president een rechter

niet zou mogen ontslaan wanneer de rechter iets zegt wat de minister-president niet uitkomt. In beide gevallen zegt maar een kleine groep (5% en 4%) het niet te weten. Deze steun voor een onafhankelijke rechtspraak is constant hoog gebleven sinds het eerste jaar. Sterker nog, de steun voor dat de minister-president moet luisteren wanneer de rechter hem/haar terugfluit is sinds het eerste jaar licht toegenomen.

We vinden meer verschillen tussen sociale groepen voor de vraag of de minister-president moet luisteren naar de rechter, dan voor de vraag of de minister-president de rechter mag ontslaan. Bij de eerste vraag zien we dat jongens, vierdeklassers op vmbo en vierdeklassers met een lagere sociaaleconomische achtergrond vaker van mening zijn dat de minister-president de regels mag doorvoeren ondanks het oordeel van de rechter. Bij de vraag of de minister-president een rechter mag ontslaan, zien we alleen een opleidingsverschil: jongeren op het vmbo vinden vaker dat de rechter ontslagen mag worden dan jongeren op havo of vwo. Het is daarbij wel belangrijk om te melden dat zelfs onder vmbo-jongeren deze steun zeer gering is. Samenvattend concluderen we dat onder Nederlandse jongeren de steun voor een onafhankelijke rechtspraak, en daarmee voor de scheiding der machten, hoog is.

Referenties

Thijs, P., Kranendonk, M., Mulder, L., Wanders, F., ten Dam, G., van der Meer, T. W. G., & van de Werfhorst, H. G. (2019). *Democratische Kernwaarden in het Voortgezet Onderwijs: Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen—Jaar 1 2018/2019*. Universiteit van Amsterdam.

5 Politieke socialisatie

Sara Geven & Jaap van Slageren

In dit hoofdstuk:

- Leerlingen in jaar 4 voeren meer gesprekken over politiek en problemen in de samenleving met ouders, leerkrachten en met name vrienden dan in jaar 1 en 2. De groep die zegt nooit over deze onderwerpen te praten met ouders, leerkrachten en vrienden is sterk afgenomen.
- Er is een positieve samenhang in de mate waarin jongeren over politiek en problemen in de samenlevingen praten met verschillende actoren: jongeren die bijvoorbeeld meer over deze onderwerpen zeggen te praten met hun leerkrachten, doen dit over het algemeen ook meer met hun vrienden en ouders
- De vriendennetwerken van jongeren bestaan vooral uit gelijkgestemden. Jongeren zijn het over politieke of maatschappelijke onderwerpen doorgaans eens met hun vrienden of praten hier niet over met elkaar.
- We zien nauwelijks tot geen verschillen op basis van opleidingsniveaus, geslacht, sociaaleconomische achtergrond of migratieachtergrond in de mate waarin leerlingen over politieke of maatschappelijke onderwerpen praten met hun beste vrienden of de mate waarin ze het eens zijn met hen over deze thema's.

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk richten we ons op politieke socialisatie: het proces waarbij jongeren hun politieke kennis, gedrag en houdingen ontwikkelen (Hyman, 1959). We kijken hierbij naar drie actoren die – al dan niet bewust - een belangrijke rol spelen in dit proces: ouders, leeftijdsgenoten en school (Hooghe, 2022; Quintelier, 2015). Er bestaat een lange traditie van wetenschappelijk onderzoek naar socialisatieprocessen onder jongeren. Waar oorspronkelijk socialisatie vrij passief werd besproken, met een nadruk op hoe kennis, gedrag en of houdingen van socialiserende actoren werden overgenomen door jongeren, is in de afgelopen jaren meer aandacht gekomen voor de rol en autonomie van jongeren zélf in dit proces (Guhin et al., 2021). Het socialisatieproces wordt hierbij gezien als een interactie tussen de jongeren en hun socialiserende actoren (Hooghe, 2022), waarbij jongeren niet slechts de kennis en houdingen van de mensen in hun omgeving ontvangen en aannemen, maar zelf actief bijdragen aan de vorm en inhoud van de interactie. Concreet betekent dit dat jongeren zelf invloed hebben op of ze kennis en/of houdingen overnemen of juist bevragen of verwerpen (Guhin et al., 2021;

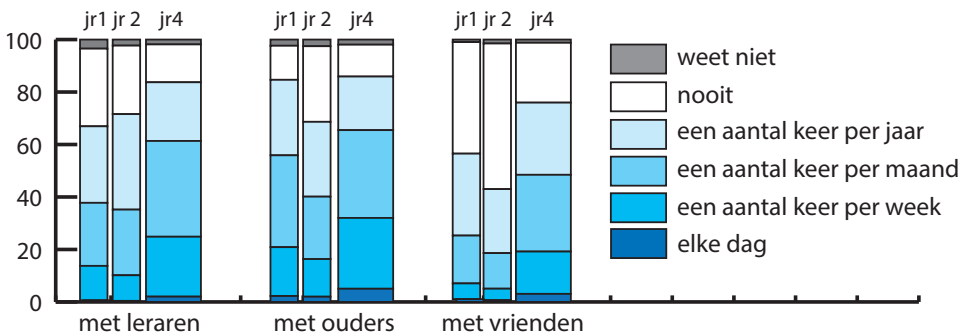
Hatemi & Ojeda, 2021; McDevitt & Chaffee, 2002). Deze interacties dragen bij aan de burgerschapsvaardigheden en politieke participatie van jongeren (Levinsen & Yndigegn, 2015). In voorgaande rapporten (Mulder et al., 2022; Thijs et al., 2019; van der Meer et al., 2021) hebben we daarom aandacht besteed aan de mate waarin jongeren met ouders, vrienden en leraren praten over politiek en de samenleving, en van wie zij het meest leren. Dit jaar kijken we hier weer naar. We kijken eveneens naar veranderingen over de tijd.

Dit jaar richten we ons in het bijzonder op een specifieke socialiserende actor: leeftijdsgenoten. In onderzoek naar politieke socialisatie is er in toenemende mate aandacht voor de rol van leeftijdsgenoten. Naarmate jongeren ouder worden, spenderen ze ook steeds meer tijd met leeftijdsgenoten, en steeds minder met ouders. Daarnaast is de sociale druk om zich te conformeren aan leeftijdsgenoten vaak sterk. Sommige onderzoekers suggereren zelfs dat in de hedendaags samenleving leeftijdsgenoten een sterkere invloed uitoefenen op de politieke participatie van jongeren dan ouders (Levinsen & Yndigegn, 2015; Quintelier, 2015). Vaak wordt dit ondersteund door te laten zien dat houdingen onder jongeren veel lijken op die van leeftijdsgenoten in hun directe omgeving. Echter, dit betekent nog niet dat ze elkaar beïnvloeden, omdat jongeren vooral optrekken met leeftijdsgenoten die op hen lijken (Hooghe, 2022). Ze kiezen bijvoorbeeld vrienden die dezelfde politieke houdingen en een vergelijkbaar idee over politieke participatie hebben.

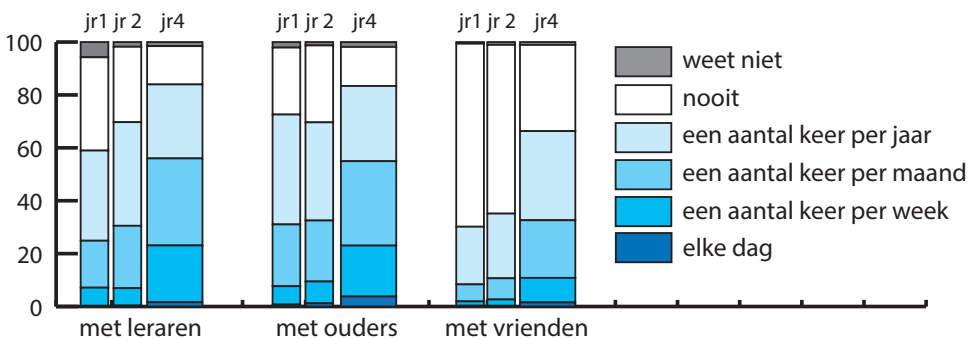
5.2 Praten over politiek en maatschappelijke problemen

Net als in de eerste twee jaar, zijn er in het vierde jaar vragen gesteld over de mate waarin leerlingen praten over politiek en problemen in de samenleving met hun ouders, leraren en vrienden. Een aanzienlijke meerderheid van de leerlingen praat minstens een aantal keer per maand met leraren en ouders over politiek (ongeveer 65%) en problemen in de samenleving (ongeveer 55%) (zie figuur 5.1 en figuur 5.2). Leerlingen praten minder met vrienden over deze onderwerpen, al geeft de meerderheid van de leerlingen ook aan minstens een aantal keer per maand over problemen in de samenleving te praten, en minstens een aantal keer per jaar over politiek.

Leerlingen praten gemiddeld genomen ook meer over politiek en problemen in de samenleving met hun leraren, ouders en vrienden dan in het eerste en in het tweede leerjaar (zie figuur 5.1 en 5.2). Vooral het voeren van gesprekken met vrienden over politiek en samenleving is aanzienlijk toegenomen. In de eerste twee jaar gaf ongeveer de helft van de leerlingen aan nooit over problemen in de samenleving te praten met vrienden (43% en 55%), en meer dan de helft nooit over politiek (69% en 63%). In jaar 4 geldt dit nog maar 23% (problemen in de samenleving) en 33% (politiek). De groep leerlingen die nooit met leraren over politiek en problemen in de samenleving zegt te spreken is met ongeveer de helft afgenomen (van ongeveer 30% in jaar 1 en 2 naar 15% in jaar 4). In vergelijking

Figuur 5.1. Hoe vaak praat je met ouders, leerkrachten en vrienden over maatschappelijke problemen?

Figuur 5.2. Hoe vaak praat je met ouders, leerkrachten en vrienden over de politiek?

met twee jaar geleden, zien we dezelfde afname ook voor praten over politiek en problemen in de samenleving met ouders (van ongeveer 30% in jaar 2 naar circa 15% in jaar 4).

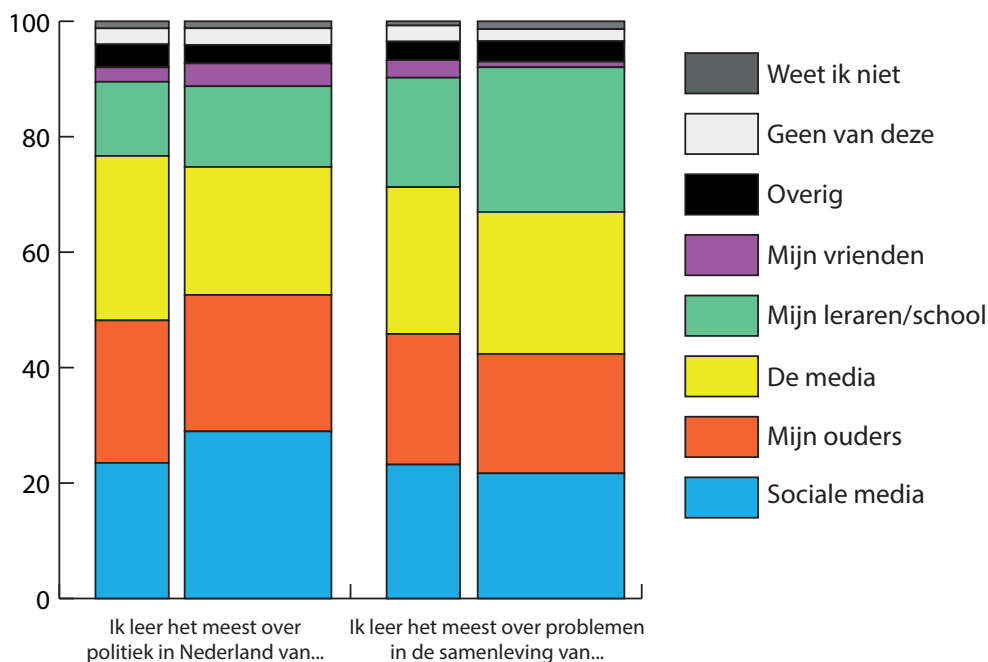
Wanneer leerlingen aangeven dat zij met bepaalde personen nooit over politiek of maatschappelijke problemen praten, hoeft dit niet te betekenen dat zij hier überhaupt nooit over praten. Mogelijk kunnen verschillende actoren hierbij zelfs een ‘vervangende’ rol hebben. Jongeren die bijvoorbeeld relatief weinig gesprekken met hun ouders voeren over politiek en samenleving, zouden hier misschien juist gemiddeld meer met vrienden over kunnen praten. We zien in ons onderzoek hiervoor echter geen bewijs, eerder het tegenovergestelde. De mate waarin jongeren over politiek of maatschappelijke problemen praten met de ene actor hangt positief samen met de mate waarin ze dit doen met een andere actor. Jongeren die bijvoorbeeld aangeven meer met hun leraren te praten over politiek (of maatschappelijke problemen), praten hier over het algemeen ook meer over met hun ouders en vrienden. Jongeren die meer met hun ouders over politiek (of maatschappelijke problemen) zeggen te praten, geven over het algemeen ook aan dit meer te doen met vrienden.

5.3 Leren over politiek en maatschappelijke problemen

Net als de afgelopen twee jaar, hebben we ook dit jaar aan jongeren gevraagd van wie zij het meest leren over politiek en maatschappelijke problemen. De antwoorden van dit jaar zijn alleen te vergelijken met die van vorig jaar, omdat twee jaar geleden 'sociale media' nog niet als antwoordoptie was opgenomen in het onderzoek. De resultaten van dit jaar en vorig jaar zijn te zien in figuur 5.3.

Net als vorig jaar geven jongeren in jaar 4 aan het meest te leren over politiek en maatschappelijke problemen via school en leraren, de reguliere media, sociale media en ouders. We zien hierbij opnieuw dat school en leraren vaker worden genoemd als belangrijkste bron van kennis over politiek (25%) dan als belangrijkste bron van kennis over maatschappelijke problemen (14%). Interessant is ook dat jongeren iets minder vaak aangeven het meest over politiek van hun ouders te leren ten opzichte van vorig jaar (21% versus 23%). Een kleine afname is ook te zien in de mate waarin jongeren andere familieleden noemen als belangrijkste kennisbron over zowel politiek als maatschappelijke problemen. Voor maatschappelijke problemen geven jongeren dit jaar vaker aan het meest te leren via sociale media (23% in jaar 3 versus 29% in jaar 4). Voor de andere kennisbronnen bestaat er geen systematisch verschil ten opzichte van vorig jaar.

Figuur 5.3. Van wie leer je het meeste over de politiek in Nederland en de samenleving?

5.4 Het vriendennetwerk

Zoals beschreven in de inleiding gaan wij in dit hoofdstuk dieper in op de rol van leeftijdsgenoten. Hierboven zagen we al dat jongeren in toenemende mate gesprekken over politiek en maatschappelijke problemen hebben met vrienden. Wie zijn hun beste vrienden (maximaal vijf) en welke eigenschappen hebben deze vrienden (zoals geslacht, etniciteit, of opleidingsniveau)?

Diversiteit van het vriendennetwerk

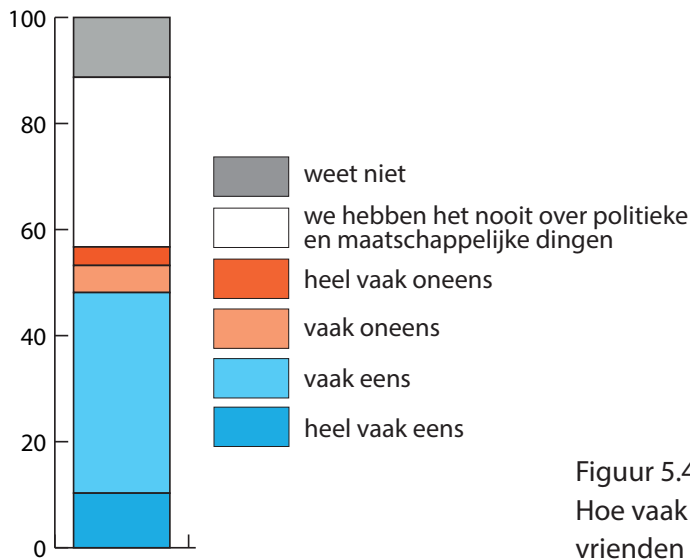
Ten eerste kijken we naar de diversiteit van het vriendennetwerk van jongeren. In hoeverre lijken leerlingen op hun beste vrienden wat betreft achtergrondkenmerken, en in hoeverre bevinden ze zich in dezelfde sociale omgevingen? Jongeren met dezelfde achtergrondkenmerken, die zich in dezelfde sociale omgevingen bevinden, zullen over het algemeen ook meer op elkaar lijken wat betreft opvattingen, kennis, houdingen en wereldbeelden (Garip & Molina, 2021). Jongeren die niet dezelfde achtergrond en leefwereld delen, zullen elkaar over het algemeen eerder kunnen blootstellen aan nieuwe denkbeelden en kennis. De kans op interacties met gelijkgestemden is dan dus kleiner.

Gemiddeld genomen zitten leerlingen bij ongeveer 70% van hun genoemde beste vrienden op school, en bij 40% van hun beste vrienden in de klas. De groep vrienden bestaat gemiddeld genomen voor ongeveer 80% uit personen van hetzelfde geslacht. Bij jongens ligt dit net iets hoger (84%) dan bij meisjes (80%). Jongeren zonder migratieachtergrond hebben voornamelijk vrienden die ook geen migratieachtergrond hebben (ongeveer vier van de vijf vrienden). Jongeren met een migratieachtergrond hebben beduidend minder vrienden die qua migratieachtergrond op hen lijken. Van de vrienden van jongeren met een Turkse, Marokkaanse, Surinaamse of Antilliaanse achtergrond heeft ongeveer een derde ook deze achtergrond. Dit heeft waarschijnlijk (deels) te maken met het feit dat deze jongeren een kleinere kans hebben om leeftijdsgenoten met dezelfde migratieachtergrond te ontmoeten dan jongeren zonder migratieachtergrond. Jongeren delen over het algemeen met zo'n 60% van hun vrienden hetzelfde opleidingsniveau. Bij leerlingen op het vwo ligt dit percentage hoger (70%) dan bij leerlingen op de havo (58%). Jongeren denken dat ongeveer de helft van hun beste vrienden "ongeveer even rijk is als zij", ongeveer 15% armer en 15% rijker is dan zichzelf. Kortom, jongeren vormen veelal vrienden met leerlingen die op hen lijken, vooral wat betreft geslacht en opleidingsniveau. De vijf beste vrienden van jongeren zonder migratieachtergrond zijn ook nauwelijks personen met een migratieachtergrond. Het is interessant om nu te kijken of dit zich ook vertaalt naar gelijkgestemdheid in de vriendengroep van jongeren.

Overeenstemming met vrienden over politiek en maatschappelijk

Voor iedere beste vriend hebben wij leerlingen gevraagd in hoeverre zij overeen-

stemming ervaren met deze vriend op politieke en maatschappelijke thema's. We hebben vervolgens uitgerekend met welk percentage van hun beste vrienden leerlingen het (heel) vaak eens of juist oneens zijn. Gemiddeld genomen zijn leerlingen het (heel) vaak eens met ongeveer de helft van hun beste vrienden (zie figuur 5.4) en (heel) vaak oneens met ongeveer 8% van hun beste vrienden. Met ongeveer 30% van de genoemde vrienden wordt niet over politieke of maatschappelijke onderwerpen gesproken, en van 10% van de genoemde vrienden weten leerlingen niet in hoeverre zij het eens met hen zijn over deze onderwerpen.

Figuur 5.4.
Hoe vaak ben je het eens met je vrienden over politiek?

Verschillen in politieke overeenstemming met vrienden op basis van geslacht, opleidingsniveau, sociaaleconomische status, migratieachtergrond

De mate waarin overeenstemming met beste vrienden wordt ervaren op politieke en maatschappelijke thema's verschilt niet tussen jongens en meisjes, leerlingen met of zonder migratieachtergrond of leerlingen met een andere sociaaleconomische status. Wel praten leerlingen zonder migratieachtergrond met een groter deel van hun beste vrienden nooit over politieke of maatschappelijke onderwerpen dan leerlingen met een Westerse migratieachtergrond (22% voor leerlingen zonder, 9% voor leerlingen met een Westerse migratieachtergrond). Leerlingen die hun sociaaleconomische status (SES) als hoog ervaren praten juist met een kleiner deel van hun vrienden nooit over politieke of maatschappelijke onderwerpen dan leerlingen die hun SES als laag of gemiddeld percipiëren (14% voor hoog, 25% voor midden, 20% voor laag).

Wanneer we kijken naar verschillen tussen opleidingsniveaus zien we dat leerlingen op het vwo iets meer overeenstemming met hun beste vrienden ervaren op politieke en maatschappelijke thema's dan leerlingen op de havo. Dit verschil is echter klein. We vinden verder geen andere opleidingsverschillen. Ook

niet in het aandeel vrienden waarmee nooit over politieke of maatschappelijke thema's wordt gepraat.

5.5 Conclusie

Politieke socialisatie is het proces waarbij jongeren hun politieke kennis, gedrag en houding ontwikkelen door middel van interacties met socialiserende actoren in hun omgeving. In dit hoofdstuk hebben we gekeken naar een aantal belangrijke actoren in de politieke socialisatie van jongeren en geprobeerd meer inzicht te geven in de interacties die jongeren met deze actoren hebben over politieke en maatschappelijke thema's.

School en leraren, de reguliere en sociale media en ouders lijken de belangrijkste socialiserende actoren voor jongeren: van hen zeggen zij het meeste over politieke en maatschappelijke onderwerpen te leren. De mate waarin jongeren in jaar 4 gesprekken voeren met leerkrachten, ouders en vrienden is in het vierde leerjaar toegenomen ten opzichte van het eerste en tweede leerjaar. De groep jongeren die zegt nooit over deze onderwerpen te praten met leerkrachten, ouders, en vrienden is juist sterk afgenomen.

Er is een positieve samenhang in de mate waarin jongeren over politiek en maatschappelijke problemen praten met verschillende actoren: jongeren die bijvoorbeeld aangeven meer over deze onderwerpen te praten met leerkrachten, doen dit over het algemeen ook meer met hun vrienden en ouders. Het lijkt dus niet zo te zijn dat een gebrek aan interacties over politiek en samenleving met de ene socialiserende actor gecompenseerd wordt met meer interacties over deze onderwerpen met andere actoren.

Omdat jongeren naarmate ze ouder worden gemiddeld steeds meer tijd spenderen met hun vrienden, en steeds minder met hun ouders, zijn we in dit rapport dieper ingegaan op de vijf beste vrienden van jongeren als (potentiële) actor in de politieke socialisatie. Jongeren lijken vooral bevriend te zijn met gelijkgestemden wat betreft politieke en maatschappelijke onderwerpen óf niet te praten over deze onderwerpen. Deze ervaren gelijkgestemdheid met vrienden kan komen omdat jongeren de overeenstemming tussen hun eigen opvattingen en die van hun vrienden overschatten, maar ook omdat jongeren voornamelijk vriendschappen hebben met leeftijdsgenoten die op hen lijken wat betreft achtergrondkenmerken zoals geslacht en opleidingsniveau. Gelijkheid in dit soort achtergrondkenmerken kan bijdragen aan gelijkheid in politieke opvattingen, omdat achtergrondkenmerken ook vaak (sterk) samengaan met bepaalde opvattingen op politieke en maatschappelijke thema's (bijvoorbeeld over herverdeling en ongelijkheid).

We zien nauwelijks tot geen verschillen op basis van opleidingsniveau, geslacht, SES of migratieachtergrond in de mate waarin leerlingen het eens zijn met hun beste vrienden over politieke of maatschappelijke thema's of de mate waarin ze hierover met hun vijf beste vrienden praten.

Literatuur

Garip, F., & Molina, M. D. (2021). Network amplification. In G. Manzo (Ed.), *Research Handbook on Analytical Sociology* (pp. 308–321). Edward Elgar Publishing.

Guhin, J., Calarco, J. M., & Miller-Idriss, C. (2021). Whatever Happened to Socialization? *Annual Review of Sociology*, 47(1), 109–129.

Hatemi, P. K., & Ojeda, C. (2021). The Role of Child Perception and Motivation in Political Socialization. *British Journal of Political Science*, 51(3), 1097–1118.

Hooghe, M. (2022). Political Socialization. In T. J. Rudolph (Ed.), *Handbook on Politics and Public Opinion* (pp. 99–110). Edward Elgar Publishing.

Hyman, H. (1959). *Political socialization*. Free Press.

Levinson, K., & Yndigegn, C. (2015). Political discussions with family and friends: Exploring the impact of political distance. *The Sociological Review*, 63(S2), 72–91.

McDevitt, M., & Chaffee, S. (2002). From Top-Down to Trickle-Up Influence: Revisiting Assumptions About the Family in Political Socialization. *Political Communication*, 19(3), 281–301.

Mulder, L., La Roi, C., Mennes, H., van Alebeek, C., ten Dam, G., van der Meer, T. W. G., & van de Werfhorst, H. G. (2022). *Democratische Kernwaarden in het Voortgezet Onderwijs: Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen—Jaar 3 2020/2021*. Universiteit van Amsterdam.

Quintelier, E. (2015). Engaging Adolescents in Politics: The Longitudinal Effect of Political Socialization Agents. *Youth & Society*, 47(1), 51–69.

Thijs, P., Kranendonk, M., Mulder, L., Wanders, F., ten Dam, G., van der Meer, T. W. G., & van de Werfhorst, H. G. (2019). *Democratische Kernwaarden in het Voortgezet Onderwijs: Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen—Jaar 1 2018/2019*. Universiteit van Amsterdam.

Van der Meer, T. W. G., Wanders, F., Thijs, P., Mulder, L., Aizenberg, E., ten Dam, G., & van de Werfhorst, H. G. (2021). *Democratische Kernwaarden in het Voortgezet Onderwijs: Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen—Jaar 2 2019/2020*. Universiteit van Amsterdam.

Onderzoeks- verantwoording

6.1 Hoe kwam de vragenlijst tot stand?

Wat is de opzet van de vragenlijst?

Het ADKS beoogt leerlingen gedurende de middelbare school te monitoren. Daarom is het van belang om dezelfde vragen herhaaldelijk, in verschillende leerjaren, voor te leggen. Een groot deel van de vragenlijst in jaar 4 is daarom gebaseerd op kernvragen die we in jaren 1, 2 en 3 hebben geïntroduceerd.

Niet elke vraag wordt elk jaar herhaald. Veranderingen in de vragenlijst van jaar tot jaar hebben drie redenen: sommige vragen stellen we eenmalig, bijvoorbeeld om een bepaald concept of een theorie verder uit te diepen. Andere vragen stellen we niet elk jaar maar met grotere tussenpozen. En weer een derde groep vragen variëren we over de jaren heen, hoewel ze hetzelfde onderliggende concept meten. Dit geldt bijvoorbeeld voor vragen over politieke kennis.

Al met al bestaat de vragenlijst uit een vast deel, een semi-vast deel, en een volledig flexibel deel.

Welke concepten?

Aan het begin van het ontwerp van de kernvragenlijst zijn er diverse expert-meetings geweest. Hierin werd gesproken over de concepten die in een vragenlijst over de ontwikkeling van democratische kernwaarden gebruikt zouden moeten worden. Politicologen, sociologen, psychologen en onderwijskundigen hebben in verschillende bijeenkomsten ideeën aangedragen voor concepten en de bijbehorende vraagstelling. Ook buiten de universiteit is er gesproken met verschillende organisaties over de belangrijkste concepten die gemeten moeten worden bij onderzoek naar de ontwikkeling van democratische kernwaarden. Na deze bijeenkomsten heeft onze onderzoeksgroep de belangrijkste concepten eruit gefilterd. Voor inspiratie zijn we verder gaan kijken in verschillende datasets.

Uit deze bijeenkomsten kwamen onze drie centrale onderzoeksthema's. De eerste is de ontwikkeling van democratische kernwaarden. Hierbij gaat het om verticale waarden en daarmee de verhouding tussen de jongeren en de Nederlandse democratie en rechtsstaat. Ook de spanningen tussen verschillende kernwaarden in verschillende situaties staan hier centraal. Daarbij kan worden gedacht aan de spanning tussen vrijheid van meningsuiting en kwetsen, of meerderheidsbesluitvorming en consensus. Daaropvolgend is het tweede thema de kennis en houding van jongeren tegenover de politiek. Hierbij gaat het om het meten van politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, maar ook politieke kennis en politiek cynisme worden hier gemeten. Het laatste thema is politieke socialisatie en structurele verschillen tussen jongeren. Hierbij staan de sociaal demografische verschillen tussen jongeren en de rol van ouders, vrienden en scholen centraal.

1) Democratische kernwaarden

Om de houding en hechting van jongeren ten aanzien van de kernwaarden van een democratische rechtsstaat te meten, hebben we een overzicht gemaakt van vragenlijsten en datasets waarin deze kernwaarden van een democratische rechtsstaat gemeten worden bij zowel volwassenen als jongeren. Dit zijn bijvoorbeeld vragen uit de ICCS, COOL5-18, YeS, Belgian Political Panel Study, CELS, ESS, EVS en WVS. Hierin hebben we bekeken of de kernwaarden die we zouden willen onderzoeken eerder onderzocht zijn en of deze vragen ook geschikt zouden zijn voor jongeren vanaf het eerste jaar van het voortgezet onderwijs. Uit deze inventarisatie bleek dat er wel studies en datasets zijn waarin democratische kernwaarden gemeten worden, maar dat dit weinig tot niet onder 12- of 13-jarige jongeren is gebeurd (zie ook Kranendonk et al., 2019).

We hebben voor nagenoeg alle thema's – soms geïnspireerd op andere vragen – eigen vragen ontwikkeld. Omdat uit de inventarisatie bleek dat er weinig tot geen studies zijn die de tegenstrijdigheid van verschillende waarden onderzochten, hebben we deze vooral zelf invulling gegeven. Hierbij gaat het om vragen over democratische besluitvorming, vrijheid van meningsuiting, trias politica, vrijheid en solidariteit. We hebben eerst geprobeerd valide vragen voor de concepten te bedenken en daarna deze terug te vertalen naar eenvoudigere en begrijpelijker taal voor leerlingen vanaf het eerste leerjaar op de middelbare school.

2) Politieke houdingen en kennis

De houdingen die jongeren hebben ten aanzien van de politiek zijn deels gebaseerd op voorgaande vragenlijsten en datasets. Hieruit zijn vragen over politieke interesse, maatschappelijke interesse, politiek cynisme, politiek zelfvertrouwen gehaald en waar nodig vertaald naar het Nederlands. Na de vertaling is gekeken of de vragen en antwoorden nog steeds een valide meting lijken te vormen, en vervolgens – waar nodig – teruggebracht naar begrijpelijke taal voor middelbare scholieren. De vragen over politieke kennis wijken af van die in jaar één, omdat herhaling van dezelfde kennisvragen in meerdere jaren kan leiden tot leereffecten onder de leerlingen: als leerlingen na de enquête de juiste antwoorden opzoeken (of eerder onthouden) zou het onderzoek zelf de meting van kennis beïnvloeden, wanneer we de vragen het jaar erna herhalen.

3) Politieke socialisatie en structurele verschillen

Ook voor de vragen ten aanzien van politieke socialisatie en structurele verschillen hebben we gebruik gemaakt van, en inspiratie opgedaan uit voorgaande vragenlijsten en datasets. Hierbij is gekeken naar de meest voorkomende vragen over politieke socialisatie als discussiefrequentie met ouders, vrienden en leraren, het meten van het discussieklimaat, en actieve deelname aan deze discussies. In latere jaren hebben we ook andere structurele kenmerken toegevoegd. Dit omvat onder

andere normen rond gender, maar ook verschillende manieren om de samenstelling van het sociale netwerk van de leerlingen in kaart te brengen.

Voor het meten van structurele verschillen tussen leerlingen is in dit rapport vooral gekeken naar sociaal demografische kenmerken. Hoewel deze vragen vaak voor zich spreken (jongen/meisje, opleidingsniveau) is er bij het vragen naar bijvoorbeeld gezinssituatie en SES ook gekeken naar vragen en uitkomsten uit vorige datasets en waar nodig terugvertaald naar begrijpelijke bewoording voor leerlingen op de middelbare school.

De sociaal demografische kenmerken leggen we leerlingen in principe maar één keer voor, bij hun eerste deelname aan het onderzoek. Na die eerste deelname is er geen reden om de vragen te herhalen.

Jaar 4: Voornaamste aanpassingen aan de vragenlijst

Naast de roulatie van enkele vragen, hebben we in jaar 4 een aantal vragen toegevoegd om specifieke concepten uit te diepen. Het voornaamste nieuwe concept is meritocratische waarden: in hoeverre jongeren denken dat een aantal eigenschappen belangrijk zijn om verder te komen in het leven. Deze eigenschappen waren dan bijvoorbeeld een goede opleiding, hard werken, of het hebben van een bepaalde etniciteit of achtergrond. Daarnaast hebben we vragen toegevoegd over de maximaal vijf beste vrienden van de leerling, de zogeheten ego netwerk vragen. Voor elke aangegeven beste vriend hebben we bepaalde kenmerken gevraagd, zoals of die in dezelfde klas zit, hoe oud hij of zij is, en of er bij hem of haar thuis een religie wordt aangehangen.

Net als elk jaar hebben we ook in jaar 4 een pilot uitgevoerd. De pilot vond plaats op 1 school (leerlingen uit de vierde klas vmbo). Hierbij stonden twee aspecten van de vragenlijst centraal: de duur van de vragenlijst en de validiteit en begrijpelijkheid van de concepten. De pilot leidde tot lichte aanpassingen aan de vragenlijst.

6.2 Dataverzameling

Steekproeftrekking

Om te bepalen welke scholen benaderd zouden worden is allereerst een gestratificeerde steekproef getrokken van een aantal gemeenten. De vijf strata zijn bepaald aan de hand van de grootte en stedelijkheid van de gemeente, bestaande uit de 1) vier grootste gemeenten van Nederland (de zogenoemde G4), 2) andere grote gemeenten (de zogenoemde G40), 3) randgemeenten, 4) stedelijke gemeenten die niet tot de G4, G40 of randgemeenten behoren en 5) landelijke gemeenten. Tabel 6.1 geeft de selectie van gemeenten weer.

Tabel 6.1. Selectie gemeenten in de steekproef naar de vijf strata

G4	G40	Randgemeenten	Overige stedelijke gebieden	Landelijk
Den Haag	Heerlen Leeuwarden Zaanstad Oss	Maassluis Amstelveen	Hoogeveen Leerdam Zevenaar Waddinxveen Weert	Ermelo Oldambt Nederweert Brielle Neder-Betuwe Zuidhorn

De strata zijn zo ontworpen dat er een oververtegenwoordiging zou zijn van schoolvestigingen in stedelijke gebieden. De motivatie achter deze selectie is de onderzoeksinteresse in ongelijkheden, die meer voorkomen in stedelijke gebieden.

Binnen de geselecteerde gemeenten zijn vervolgens alle schoolvestigingen per brief en telefonisch benaderd om deel te nemen aan het onderzoek. Met deze aanpak is gepoogd spreiding over Nederland en een vertegenwoordiging van alle typen scholen binnen de steekproef te stimuleren. Met typen scholen bedoelen we alle niveaus (van praktijkonderwijs tot gymnasium), alle denominaties, verschillende breedtes en andere karakteristieken op het niveau van de scholen. De schoolvestigingen zijn gelokaliseerd aan de hand van de documentatie van Dienst Uitvoering Onderwijs (online beschikbaar). De gemeente Oss is later aan de steekproef toegevoegd omdat er geen deelnemende scholen in Heerlen waren, waardoor er een ondervertegenwoordiging van scholen in de regio Zuid was ontstaan.

De gegevens waarop dit rapport is gebaseerd zijn tussen januari en juli 2022 verzameld aan de hand van vragenlijsten die op uiteenlopende wijzen en in beginsel aan alle vierdejaars-leerlingen op de deelnemende scholen zijn voorgelegd. Bij de deelnemende scholen zijn de ouders/verzorgers van alle leerlingen uit de eerste klas benaderd om toestemming te geven voor het opslaan van de gegevens van hun kind ten behoeve van het onderzoek. Voor leerlingen die in het derde jaar nog geen toestemming hadden, werd het verzoek tot toestemming aan de ouders herhaald. Hoewel we in het derde jaar geen nieuwe pogingen hebben gedaan om extra ouderlijke toestemmingen te vergaren, vanwege de grote beperkingen die corona al had opgeleverd, hebben we dit in jaar 4 wel weer opgepakt. Daarnaast is er geen toestemming aan de ouders maar aan de leerling zelf gevraagd wanneer die 16 jaar of ouder was.

In jaar 1 zijn in totaal zijn er 137 vestigingen van scholen benaderd, waarvan er 49 bereid waren om deel te nemen aan het onderzoek (35,8 procent). In jaar 2 namen nog 43 scholen deel. Van alle leerlingen in deze scholen heeft ongeveer 48 procent toestemming gehad. Actieve toestemming was een vereiste vanwege de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG). De gegevens van leerlingen die deze toestemming niet kregen, werden niet opgeslagen.

Jaar 3: Aanpassing in de steekproeftrekking

In jaar 3 veranderde de steekproef door de beperkingen die corona oplegde aan scholen. Hierdoor moesten verschillende locaties afhaken omdat zij het niet wenselijk of mogelijk achtten om tijdens de beperkingen van de coronapandemie de vragenlijst af te nemen. In jaar 4 waren veel coronamaatregelen versoepeld, wat ervoor heeft gezorgd dat een deel van de scholen die in jaar 3 wegens corona gerelateerde beperkingen niet hebben kunnen deelnemen zich weer bij onze steekproef hebben gevoegd.

Ten opzichte van jaar 3 is hierdoor het aantal scholen (37) en leerlingen (1620) weer gestegen, hoewel nog steeds een stuk minder dan in de eerste twee jaar van onze dataverzameling. We verwachten op dit aspect in jaar 5 verder herstel als ook de laatste coronamaatregelen zijn verdwenen. Tegelijk zal in jaar 5 een groot deel van de leerlingen op het vmbo niet langer op dezelfde school zitten.

Corona en de wijze van dataverzameling

De data zijn verzameld tussen januari en juli 2022. De nog aanwezige (versoepelde) coronamaatregelen hebben ook dit jaar een rol gespeeld in de wijze van dataverzameling, al is deze invloed kleiner geweest dan in jaar 3. Zo was het nog steeds niet bij alle scholen mogelijk om langs te gaan voor dataverzameling, zoals in voorgaande jaren gebruikelijk was. Dit betekent dat dataverzameling op een groot aantal scholen (22 van de 37 scholen) nog digitaal heeft plaatsgevonden. Bij 12 scholen heeft dataverzameling in jaar 4 weer op locatie kunnen plaatsvinden. De resterende 3 scholen hebben de vragenlijstlinks zelf uitgezet onder de leerlingen.

Leerlingen werden gevraagd om de vragenlijst zelfstandig in te vullen. Daar hadden we bij de afnames op afstand geen zicht op. Leerlingen konden bij eventuele moeilijke begrippen uitleg krijgen, bijvoorbeeld door een tekstballon op het scherm aan te klikken. De vragenlijst duurde gemiddeld 30 minuten om in te vullen; voor het praktijkonderwijs was een kortere en eenvoudigere vragenlijst ontworpen.

Onderzoekers zorgden er bij afname voor dat alleen de antwoorden opgeslagen werden van de leerlingen die toestemming van hun ouders/verzorgers hadden

of ouder dan 16 waren en zelf toestemming hadden gegeven. Bij de algemene weblinks werd dit gegarandeerd door enkele sleutelvragen. De antwoorden van leerlingen in jaar 4 werden anoniem gekoppeld aan de antwoorden uit voorgaande jaren.

Weging

We corrigeren voor beschikbare kenmerken via een weefactor. Die weefactor is gebaseerd op de leerlingenaantallen in het eerste jaar van het voortgezet onderwijs in Nederland per denominatie en opleidingsniveau, afkomstig van DUO. We hanteren de gegevens uit het eerste jaar, omdat de registratie van scholen kan variëren over tijd. We hebben daarnaast een weefactor aangemaakt op basis van de leerlingen die aan alle golven van het panelbestand hebben deelgenomen.

Dit is een uitgave van:

Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen

Universiteit van Amsterdam

ADKS, UvA, 2023